

HAJDU TAMÁS–KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR

Idő és pénz a gyermeknevelésben Magyarországon, 1993–2010

Tanulmányunk a KSH időmérleg-felméréseinek és háztartási költségvetési adatfelvételeinek segítségével vizsgálja a gyermekes családok körében tapasztalható időfelhasználási és kiadási mintázatok jellegzetes társadalmi különbségeit és azok időbeli alakulását. Eredményeink szerint a magasabb iskolai végzettségű családok többet költenek készségfejlesztő eszközökre és szolgáltatásokra, mint az alacsony iskolázottságú szülőkkel rendelkező családok. Emellett a magasabb iskolai végzettségű anyák és apák több időt is fordítanak gyermekgondozásra és a gyermekeik készségeit közvetlenül vagy közvetve fejlesztő tevékenységekre, mint az alacsonyabb iskolázottságú szülők. A különbségek igen jelentősek. A felsőfokú végzettségű anyával és apával rendelkező kétgyermekes családok éves szinten átlagosan 350 órával többet töltenek gyermekgondozási tevékenységgel és 400 ezer forinttal többet költenek készségfejlesztő kiadásokra, mint a két középfokú végzettségű szülő családok. A keresztmetszeti különbségek mellett jelentős időbeli változásokat is látunk. A rendszerváltás utáni két évtizedben a gyermekekre fordított időben és a készségfejlesztő kiadásokban mért társadalmi különbségek növekedtek.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J13, J22.

* Köszönettel tartozunk *Lindner Attilának* és *Medgyesi Mártonnak* a tanulmányunkhoz fűzött segítőkész megjegyzéseikért, valamint *Köllő Jánosnak* a tanácsaiért és a KSH munkaerő-felvételeiből készített számításokért. Külön köszönettel tartozunk *Tir Melindának* a tanulmány elkészítése során nyújtott alapos és kiváló asszisztensi munkájáért. Köszönjük a Társi Adatbanknak és a KRTK Adatbanknak az adatokhoz való hozzáférést. Jelen tanulmány a KSH időmérleg-felméréseinek és háztartási költségvetési adatfelvételeinek a KRTK által feldolgozott adatállományából készült. A számítások és az azokból levont következtetések kizárólag a szerzők szellemi termékét képezik. A kutatást az NKFIH K-101409. és K-132484. számú pályázatai támogatták.

Tanulmányunkhoz kapcsolódó háttér adatok és számításaink részletesebb eredményei a Közgazdasági Szemle internetes felületén található *Függelékben* érhetők el (<https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.11.F1>).

Hajdu Tamás főmunkatárs, KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet (e-mail: hajdu.tamas@krtk.hu).
Kertesi Gábor tudományos tanácsadó, KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet (e-mail: kertesi.gabor@krtk.hu).

A kézirat első változata 2022. május 31-én érkezett szerkesztőségünkbe.

DOI: <https://doi.org/10.18414/KSZ.2022.11.1255>

Bevezető

A gyermekek fejlődését vizsgáló társadalomtudományi szakirodalom nagy jelentőségű megfigyelése, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó gyerekek iskolát megalapozó készségeiben már kora gyermekkorban számottevő különbségek állapíthatók meg, jóllehet a születést követő első évben mért készségbeli különbségeik szinte elhanyagolhatóak (*Fryer–Levitt* [2004], [2013]). Ezek a kisgyermekkorban nagyon gyorsan, néhány év leforgása alatt kialakuló különbségek, amelyek már azelőtt láthatóvá válnak, hogy az óvodai-iskolai nevelés befolyásoló impulzusai kifejthetnék a hatásukat, a családi nevelési környezet fontos szerepére hívják fel a figyelmet.

Az alacsony iskolázottságú, szegény szülők gyermekeinek beszédfejlődési hátrányait kutató nyelvészeti szakirodalom ezt a problémát az anya és gyermek közti kommunikáció jellegzetes mintázatait megfigyelő, kvantitatív méréseket is tartalmazó, intenzív terepkutatásokkal vizsgálja. Ennek a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveitől kezdve kibontakozó kutatási irányzatnak a nyelvi interakciók pontos mérésével sikerült statisztikai bizonyítékokat szerezni annak igazolására, hogy a gyerekek nyelvi lemaradásai szorosan összefüggnek a családok belső működésének társadalmi különbségeivel. Az empirikus nyelvészeti kutatások megállapították: „A gyermekek már az iskola előtti életkorban rengeteg nyelvhasználati, interakciós, kapcsolatteremtő, együttműködési készséget sajátítanak el, amelyek alapvetően fontosak az olvasás és írás eszközszerű használatának későbbi elsajátításához s az írott-nyomtatott szövegekhez kapcsolódó iskolai kommunikációhoz.” (*Réger* [1995] 103. o.) Az alacsony iskolázottságú, szegény szülők által nevelt gyermekek családjában a szülő–gyermek interakciók mennyisége és minősége más, mint a középosztályi családokban. Az alacsony iskolázottságú szülők kevesebbet beszélgetnek a gyermekeikkel, kisebb szókincset használnak, kevesebb főnév, módosítószó, jelző és múlt idejű ige alkalmazásával fejezik ki magukat, több felszólító mondatot és kevesebb kérdést intéznek gyermekeikhez, nevelési gyakorlatukat kevesebb bátorító és több neheztelő megjegyzés kíséri, mint az iskolázottabb szülőket (*Heath* [1983], *Hoff–Ginsberg* [1991], *Hart–Risley* [1995], [2003], *Huttenlocher és szerzőtársai* [2002], *Hoff* [2003], [2006]). *Hart–Risley* [1995] úttörő kutatása negyven család két éven át tartó, heti rendszerességű részt vevő megfigyelésével hatalmas mértékű mennyiségi különbségekre derített fényt. Becslésük szerint a megfigyelt hátrányos helyzetű (segélyen élő) családokban élő gyermekekhez születésüktől hároméves korukig összesen ötven százalékkal (30 millióval) kevesebb szót intéztek a szüleik, mint a kontrollcsoportot jelentő, magasan képzett értelmiségi szülők a gyerekeikhez. Ezek a nagy ráfordításbeli különbségek jelentős hatást gyakorolnak az érintett gyerekek készségeinek fejlődésére (*Hoff* [2003]).

A nyelvészeti kutatásokkal egybevágó eredmények fogalmazódtak meg a családok működési módjának mechanizmusait vizsgáló modern családszociológiai, demográfiai irodalomban is. E kutatási irányzat egy messze vezető megfigyelése szerint (*Lareau* [2000], [2003]) a magasabb iskolai végzettségű szülők a társadalom más rétegeitől nagyon eltérő gyermeknevelési gyakorlatot követnek: családi működésüket tudatos és összehangolt viselkedési minták jellemzik, szemben az iskolázatlanabb

szülőkkel, akiknek a magatartására inkább a spontán, kevesebb tervezett és több *laissez faire* elemet magában foglaló gyermeknevelés a jellemző. Ezek a jellegzetes különbségek megfigyelhetők a mindennapi élet kereteinek megszervezésében, a családok időbeosztásában, a gyermekek szervezett tevékenységeinek összehangolásában, a spontán nyelvhasználat és a gyerekekkel való beszédmód különbségeiben, abban, hogy milyen mértékben hagyatkoznak a szülők a gyerekek nevelésében a családi-rokonsági kapcsolatokra, és hogyan viszonyulnak a társadalom intézményeihez (az iskolához, az óvodához és a bölcsődéhez).

A szegény családok gyakran a társadalmi izoláltság körülményei között élik az életüket, amelyben a szabadidő eltöltésének módja nagyon más, mint a nyitottabb élethelyzetekben élő középosztályi családokban. A gyermekek szabadidejük nagyobb részét töltik a hasonló társadalmi státusú gyerekekkel közös gyerekcsoportokban, mint a középosztályi gyermekek, és emiatt is sokkal ritkábbak körükben a szülő–gyermek interakciók (Heath [1983], Lareau [2003]). Minél fiatalabbak a gyermekek, ez a körülmény annál inkább bezárja őket szűkebb lakókörnyezetükbe, ami csökkenti annak lehetőségét, hogy a tágabb világról ismereteket szerezzenek. Phillips [2011] reprezentatív amerikai időmérlegadatokon kimutatta, hogy az alsó jövedelmi ötödhez tartozó családok kétévesnél fiatalabb gyermekei heti négy-öt órával, óvodáskorú gyermekei pedig heti három-négy órával kevesebbet töltenek a lakóhelyüktől különböző helyeken, ahol a közvetlen környezetükön túlmutató tapasztalatokra is szert tehetnek, mint a felső jövedelmi ötödhez tartozó hasonló korú gyermekek. Összességében ez azt jelenti, hogy a szegény gyermekek születésüktől hatéves korukig 1300 órával kevesebb időt töltenek megszokott közegükön kívül, mint a legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó családok gyermekei.

A közgazdasági irodalom ezt a problémát az emberi tőkébe való gyermekkori beruházások oldaláról közelíti meg. A gyermekek fejlődésének fontos meghatározója, hogy családi környezetükben milyen mértékben férnek hozzá a készségeik kibontakozásához szükséges erőforrásokhoz. E családi erőforrások között kitüntetetten fontos szerepet játszanak a kognitív fejlődést elősegítő fizikai eszközök és szolgáltatások,¹ illetve a fejlődést a kognitív, pszichés és szociális területeken egyaránt elősegítő szülőkkel közösen folytatott tevékenységek.² A javak és szolgáltatások megvételének korlátot szab a családok jövedelme, a gyermekkel közös szülői tevékenységeknek a szülők alternatív időfelhasználása, mindkettőnek pedig a szülők preferenciái, nevelési készségei, magatartási jellemzői. Ez utóbbiak a tapasztalatok szerint szoros összefüggésben állnak a szülők iskolázottságával. A társadalmi egyenlőtlenségek továbbörökítésének egyik meghatározó csatornája az, hogy a különböző iskolázottságú, jövedelmű családok milyen mértékben biztosítják e kulcsfontosságú erőforrásokat gyermekeiknek, és milyen mértékben képesek

¹ Könyv, tanszer, sportszer, játék, számítógép, szórakoztató elektronikai eszköz, különóra, sportolási lehetőség, kulturális, szabadidős program, nyári táborozás, családi nyaralás.

² A szorosan vett gyermekgondozási tevékenységeken (fizikai gondozás, mesélés, játék, tanulás) túl ide tartoznak azok a szabadidős tevékenységek (kulturális programok, hobbitevékenységek, sporttevékenységek, családi együttlétek, vallási és civil közösségi programok), amelyekbe a szülők aktívan bevonják a gyermekeiket.

otthoni emberitőke-beruházásokkal megtámogatni gyermekeik iskolai pályafutását. Az otthoni emberitőke-beruházások különbségei jelentős mértékben befolyásolják a későbbi iskolai teljesítményeket és azon keresztül az életben való érvényesülés esélyeit. „A családok legalább olyan fontos szerepet játszanak az emberi tőke termelésében, mint az iskola, sőt a családi nevelés talán meg az iskolai képzésnél is fontosabb lehet.” (*Carneiro-Heckman* [2003])

Az itt következő tanulmány ehhez a tradícióhoz kapcsolódva, a Magyarországon fellelhető legrészletesebb adatok – a KSH időmérleg-felméréseinek és háztartási költségvetési adatfelvételeinek ismételt keresztmetszeti mikroadatai – segítségével próbál képet adni a gyermekes családok körében tapasztalható időfelhasználási és kiadási mintázatok jellegzetes társadalmi különbségeiről, illetve azok időbeli alakulásáról. Igen jelentős mértékű különbségekről számolhatunk be, meglepő módon nemcsak a közvetlenül a jövedelemtől függő kiadásokban, hanem a gyermekgondozási tevékenységekre fordított szülői időfelhasználásban is. A különböző társadalmi helyzetű családok nagyon különböző mértékben fordítanak időt és pénzt a gyermekeikre.

A családi ráfordítások különbségei tükröződnek a gyermekek készségeiben. A nemzetközi mérésekkel összhangban a magyarországi adatokon is kimutathatóan nagy társadalmi különbségek vannak a különböző iskolázottságú szülők gyermekeinek iskolát megelőző elemi alapkészségeiben. A Szegedi Tudományegyetem 2003. évi, első évfolyamos tanulókra kiterjedő, országosan reprezentatív vizsgálatának³ adatai szerint ezek a tanév legelején mért különbségek – szókincsben, számolási és logikai készségekben, írásmozgás-koordinációban, szociális kompetenciákban – az egy szórásegységnyi mértéket is eléri (*1. táblázat*). A szegény, iskolázatlan szülők gyerekeit és a jó helyzetben levő, iskolázott szülők gyerekeit az iskolát megalapozó elemi alapkészségekben világok választják el egymástól.⁴

Hogy a családi ráfordításoknak, a szülőkkel együtt töltött minőségi időnek (a rendszeres esti mesélésnek, a képes-szöveges gyermekkönyvek közös lapozgatásának, a szülőkkel közös rajzolásnak, társasjátékoknak, az együttes sportolásnak, kirándulásoknak, családi nyaralásoknak) milyen jelentős szerepe van az iskolai sikerességet megalapozó gyermekkori készségek alakításában, azt ma már oksági hatások azonosítására képes, módszertanilag igényes társadalomtudományi szakirodalom tárgyalja (*Raikes és szerzőtársai* [2006], *Villena-Roldan-Rios-Aguilar* [2012], *Kalb-van Ours* [2014], *Fiorini-Keane* [2014], *Del Bono és szerzőtársai* [2016], *Price-Kalil* [2019], *Mayer és szerzőtársai* [2019]).

Hogy ezt az erős összefüggést magyar adatokon szemléltessük, bemutatunk egy számítást, amelyet az Országos kompetenciamérés 2006. évi teszteredményeinek és a Tárki Életpálya-felmérése 2006. évi első hullámának egyesített adatbázisán készítettünk. Az Életpálya-felmérés első hullámában részt vevő személyek a 2006. évi kompetenciamérés nyolcadik évfolyamot éppen befejező (akkor 14–15 éves)

³ Az SZTE Képességkutató Csoport sok éven át tartó, követéses vizsgálatának első hulláma volt ez.

⁴ Az amerikai gyerekek alapkészségei között hasonlóan nagymértékű különbségek vannak társadalmi háttér szerint ötéves életkorban (*Neuman* [2006]).

1. táblázat

Társadalmi különbségek az általános iskola 1. évfolyamának kezdetén (novemberben) mért elemi alapkészségekben (a főátlagtól való eltérések a teszteredmények szórásegységeiben mérve)

	Anyai iskolai végzettsége ^a				Különbség (5) (4)–(1)
	0–8 osztály (1)	szakiskola (2)	érettségi (3)	diploma (4)	
Írásmozgás-koordináció	–0,41	–0,10	0,13	0,34	0,75
Relációs szókincs	–0,56	–0,09	0,15	0,42	0,92
Elemi számolási készség	–0,63	–0,12	0,25	0,47	1,10
Tapasztalati következtetés	–0,51	–0,09	0,21	0,48	0,99
Szociális kompetenciák	–0,56	–0,07	0,11	0,47	1,03
Alapkészségek együtt	–0,69	–0,12	0,23	0,57	1,26

^a A mintában szereplő gyermekek eloszlása anyjuk iskolai végzettsége szerint: 0–8 osztály: 20 százalék, szakiskola: 28 százalék, érettségi: 33 százalék, diploma: 19 százalék.

Megjegyzés: a Szegedi Tudományegyetem Képességkutató Csoportjának longitudinális kutatása, 1. hullám, 2003, $N = 5138$.

Írásmozgás-koordináció: a kéz finommozgásának koordinációja, ami lehetővé teszi az írás elsajátítását és használatát.

Relációs szókincs: dolgok, tulajdonságok, folyamatok közötti viszonyokat és relációkat kifejező szavak ismerete.

Elemi számolási készség: számlálás, manipulatív számolás, számképfelismerés és számolvasás.

Tapasztalati következtetés: egyszerű logikai struktúrák és következtetési sémák alkalmazása.

Alapkészségek együtt: az összes teszt (133 item) átlaga.

Forrás: Józsa [2004] 2. és 3. táblázatának adatai alapján újraszámolva.

tanulói populációjából kerültek ki.⁵ A mintába bekerült fiatalok szülei – sok más egyéb információ szolgáltatása mellett – részletesen beszámoltak arról, hogy gyermekeik óvodás és kisiskolás életkorában milyen gyakorisággal vettek részt olyan tevékenységekben, amelyeket a gyermekfejlődési szakirodalom alapján készségfejlesztő célú vagy hatású tevékenységeknek nevezhetünk. Az eredményeket a 2. táblázatban mutatjuk be.

Minden tevékenység esetében a szélső értékeket hasonlítjuk össze: a gyakori meselolvasást, társasjátékozást, kulturális programokat és a többit a ritkán előforduló meselolvasással, társasjátékozással és a többivel. A táblázat oszlopaiban e szülői „ráfordítások” magas, illetve alacsony szintjeihez tartozó átlagos teszteredmény-különbségeket adtuk meg az adott teszt szórásegységeiben mérve, kétféle változatban: az első és harmadik számoszlopban a nyers különbségeket tüntettük fel, a második és negyedik számoszlopban a szülői iskolai végzettségre kontrollált különbségeket.

Az adatok arról tanúskodnak, hogy ezeknek a készségfejlesztő közös tevékenységeknek komoly szerepük lehet a gyermekek kognitív fejlődésében. A családok nevelési és működési jellemzői erősen összefüggnek az általános iskola végén felvett

⁵ A Tárki Életpálya-felméréséről lásd például Hajdu és szerzőtársai [2014].

2. táblázat

Nyolcadik évfolyamra járó tanulók matematikai és olvasási-szövegértési teszteredményeinek különbségei az óvodáskori és iskoláskori szülői ráfordításokkal összefüggésben (a teszteredmények szóráségeiben mérve)

	Matematika		Olvasás-szövegértés	
	nyers különbség	kontrollált különbség	nyers különbség	kontrollált különbség
ÓVODÁSKORI RÁFORDÍTÁS				
Meseolvasás	0,56	0,19	0,61	0,24
Társasjátékozás	0,45	0,18	0,52	0,24
Együtt főzés, rajzolás stb.	0,34	0,10	0,45	0,20
Kulturális programok	0,59	0,19	0,65	0,25
Kirándulás	0,67	0,23	0,66	0,22
ISKOLÁSKORI RÁFORDÍTÁS				
Társasjátékozás	0,64	0,21	0,70	0,28
Együtt főzés, rajzolás stb.	0,23	0,04	0,34	0,15
Kulturális programok	0,54	0,16	0,60	0,24
Kirándulás	0,64	0,20	0,64	0,21
Családi nyaralás	0,88	0,25	0,87	0,24
Iskolán kívüli tábor	0,61	0,25	0,61	0,25
Saját könyvek száma	0,85	0,39	1,01	0,59
Otthoni hangszer	0,47	0,16	0,50	0,19

Meseolvasás: gyakran = hetente többször, ritkán = legfeljebb havonta egyszer-kétszer.

Társasjátékozás: gyakran = hetente többször, ritkán = legfeljebb két-három havonta.

Együtt főzés, rajzolás stb.: gyakran = legalább hetente, ritkán = legfeljebb félévente.

Kulturális programok: gyakran = legalább havonta egyszer-kétszer, ritkán = ritkábban, mint félévente.

Kirándulás: gyakran = legalább havonta egyszer-kétszer, ritkán = ritkábban, mint félévente.

Családi nyaralás: gyakran = minden nyáron, ritkán = soha.

Iskolán kívüli tábor: gyakran = csaknem minden évben, ritkán = soha.

Saját könyvek száma: sok = 20 vagy több, kevés = 0–9.

Otthoni hangszer: van = van, nincs = nincs.

Magas ráfordítás: gyakran/sok/van.

Alacsony ráfordítás: ritkán/keves/nincs.

Nyers különbség: magas és alacsony szintű családi ráfordítások mellett mért teszteredmények különbségei.

Kontrollált különbség: anya és apa iskolai végzettségének hatása kiszűrve.

Forrás: Társi Életpálya-felmérése 1. hullámának (2006) és az Országos kompetenciamérés 2006. májusi teszteredményeinek egyesített adatbázisa.

tesztek eredményeivel. A nyers teszteredmény-különbségek igen nagyok, a nyolcadik évfolyamon mért matematikai és szövegértési teszteredmények szórásának 20–100 százalékát teszik ki. A szülői iskolai végzettségre kontrollált különbségek

kisebbség ugyan, de még mindig igen tekintélyesek: egy kirívó értéket leszámítva, a teszteredmények szórásának 10 és 60 százaléka közé esnek. Ezek az adatok két dolgot is szemléltetnek: egyrészt azt, hogy a készségbeli különbségek jelentős része társadalmi különbségekből fakad (erre a nyers és a kontrollált különbségek közti tekintélyes rés utal); másrészt azt, hogy a szülői ráfordítások mértékének változtatásával a szociális háttértől függetlenül is van valamekkora mozgástér a gyermeki készségek alakítására (amire a szülői iskolai végzettségre kontrollált reziduális különbségekből következtethetünk).

Tanulmányunk ezeket a nagyon tág értelemben vett szülői ráfordításokat, illetve az azokban kimutatható társadalmi különbségeket vizsgálja a KSH időmérleg-felméréseinek és háztartási költségvetési adatfelvételeinek mikroadataira támaszkodva. Az időmérleg- és háztartási kiadási adatok használatának nagy előnye, hogy a legtöbb fejlett ország hivatalos statisztikája hosszú idő óta készít hasonló reprezentatív adatfelvételeket, nagyjából a magyarországgal egyező módszertannal, ezért mérési eredményeinket időben és térben viszonylag könnyen összehasonlíthatjuk a miénkkel azonos fejlettségű vagy a gazdasági fejlettségben előttünk járó országok adataival és időbeli trendjeivel.

Az időtáv, amelyen belül a gyermekek készségeit fejlesztő szülői ráfordításokat vizsgáljuk, az 1993 és 2010 közötti időszak. Elemzésünknek alapvetően az időmérleg-felvételek szabnak korlátokat, melyekre viszonylag ritkán – nagyjából tízévente – kerül sor (háztartási kiadási felméréseket évente készít a magyar statisztika). Az utolsó időmérleg-felmérést 2010-ben folytatták le. A 2020-ra tervezett újabb adatfelvételt a koronavírus-járvány megghiúsította, az arra az évre tervezett adatfelvételt a KSH 2023-ra halasztotta. Legfrissebb adataink ezért az ezredforduló utáni évtizedre (2000-re és 2010-re) vonatkoznak. Egy másik időbeli korlát, amelyet az elemzés során figyelembe vettünk, abból adódik, hogy bár rendelkezünk a rendszerváltást megelőző időszakra időmérleg- és háztartási kiadási adatokkal, az időbeli összehasonlításokat mégis a rendszerváltás utáni időszakra korlátoztuk, mert nem akartuk, hogy a mérésekben összekeveredjenek egymással a piacgazdaság evolutív folyamatai a rendszerváltás megrázkódtatásai történelmileg egyedinek tekinthető hatásaival. A változások bemutatásánál ezért a kilencvenes évek eleji állapotot tekintjük összehasonlítási alapnak, és ezekből az evolutív trendekből (és a nemzetközileg jellemző folyamatokból) próbálunk a jövőre nézve következtetéseket levonni.

Az elemzésünk során alkalmazott mérésekben a probléma vizsgálatához szükséges ideális mérési dizájnhoz képest számos ponton kompromisszumokat kellett kötnünk. A szülői ráfordítások oldaláról mérjük a családi befektetéseket, holott jobb lenne közvetlenül a gyerekek oldaláról mérni a szülők rájuk fordított idejének, figyelmének és pénzkidadásainak a különbségeit. A családi idő- és pénzráfordítások mennyiségét mérjük, holott szükséges lenne az e ráfordításokban meglévő jelentős minőségi különbségeket is vizsgálni. Az időmérleg-felmérések mérési keretének nemzetközileg rögzült szerkezetéből adódóan – melyben a megfigyelt háztartásokból mindig csak egy felnőtt családtagot számoltatnak el részletesen az időráfordításairól – nem lehet egyéni szintű adatok alapján modellezni és mérni a szülők együttes időfelhasználási stratégiáit. A Társadalmi Életpálya-felmérését leszámítva nincs

Magyarországon olyan nagyméretű, országosan reprezentatív adatfelvétel, amelyben egyéni szinten összekapcsolt módon lennének meg a szülői ráfordításokat és a gyermekek iskolai eredményességét mérő standardizált indikátorok (teszteredmények), holott enélkül lehetetlen megmondani, hogy a ráfordítások milyen megtérüléssel járnak. Végül keresztmetszeti adatokkal dolgozunk, holott jobb lenne hosszabb időtávot átfogó, követéses adatfelvételek paneladatait használni, amelyekben a családi körülmények és a gyermekekbe történő családi befektetések változásaiból lehetne az eredménymutatók változásait megbecsülni. Ilyen, információkban gazdag adatforrások⁶ azonban csak a magyarországinál lényegesen jobb kutatási infrastruktúrával rendelkező országokra nézve állnak rendelkezésre.

A témának hatalmas nemzetközi szakirodalma van, melynek lényeges részeit a tematikus fejezetekben ismertetjük, a probléma jelentőségéhez képest azonban meglepően kevés olyan elemzést ismerünk, amely országosan reprezentatív magyar adatokon végezne hasonló számításokat. Ez utóbbiak közül kiemeljük *Harcza* [2014] tanulmányát, amely az általunk is használt hazai időmérleg-felmérések adatain számolt ki a családok összetartozását mérő fontos társadalmi indikátorokat. Ennek az elemzésnek a középpontjában azonban nem a gyermekekbe történő családi befektetések társadalmi különbségei és a belőlük következő egyenlőtlenségek vizsgálata áll. *Kertesi-Kézdi* [2012] az iskoláskorú gyerekek kognitív készségeiben (teszteredményekben) mért társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozik, és ennek meghatározó tényezői között kiemelt fontosságúként azonosította a családok nevelési gyakorlatának és az otthoni nevelési környezetnek a különbségeit.

A tanulmány felépítése a következő. Elsőként bemutatjuk az adatforrásainkat és az elemzés során alkalmazott módszereket. Ezután a szülői időráfordítások keresztmetszeti különbségeit tárgyaljuk. Ezt követően a gyermeknevelési időráfordítások társadalmi különbségeinek lehetséges okairól rendelkezésre álló magyarázatokat ismertetjük. A készségfejlesztő kiadások társadalmi különbségeinek bemutatása után a kilencvenes évek eleje és az ezredforduló utáni első évtized között lejajlott időbeli változásokat taglaljuk. A konkluzív fejezetben megfogalmazzuk az elemzésünkből leszűrhető társadalompolitikai következtetéseket.

Ezt a kutatást tíz évvel ezelőtt kezdtük el Kézdi Gáborral, 2013-ban egy műhelytanulmány-változathoz is eljutottunk, majd fontosabbnak gondolt egyéb projektek kedvéért évekre félretettük. 2018/2019 körül újból elővettük a témát, de azt gondolván, hogy most már csak néhány év választ el bennünket a KSH 2020. évi időmérleg-felmérésétől, érdemes azt a kis időt kivárni, hogy friss adatokra támaszkodva mondjuk el a mondandónkat. Már nincs mire várunk. Azt gondoltuk: ha ezt most mi nem írjuk meg, senki más nem fogja megírni; kár lenne veszni hagyni ezeket a Magyarországról szóló fontos ismereteket. Reméljük, Gábor kritikus elméje is jóváhagyná ezt. Hálásak vagyunk a sorsnak, hogy egy utolsó közös tanulmányban még egyszer együtt lehettünk (*H. T., K. G.*).

⁶ Például az Egyesült Államokban a National Longitudinal Study of Youth (NLSY) vagy a Panel Study of Income Dynamics (PSID) vizsgálatok.

Adatok, módszertan

A gyermekekre fordított idő társadalmi különbségeit a KSH időmérleg-felméréseinek segítségével mérjük. Fő elemzéseinkhez az 1999/2000-ben és a 2009/2010-ben zajlott adatfelvételek egyesített keresztmetszeti mintáját használjuk fel, melyekre az egyszerűség kedvéért 2000. és 2010. évi felmérésként utalunk. A két hullám összevonását az teszi szükségessé, hogy a 2010. évi időmérleg-felmérés esetszáma lényegesen elmarad a korábbi évek időmérleg-felméréseinek esetszámaitól. Így, ha a gyermekes családok időfelhasználásának társadalmi különbségeit csupán ezen a mintán vizsgálnánk, az lényegesen nagyobb statisztikai bizonytalansággal járna. Az időbeli változások bemutatásánál az 1993. évi időmérleg-felmérést használjuk bázisként. Mivel elemzésünk a gyermeknevelésre fordított időre, illetve annak társadalmi különbségére fókuszál, az időmérleg-felmérések mintáját olyan 18–59 éves anyákra és apákra korlátozzuk, akik legalább egy 0–14 éves gyermeket nevelnek, és ismert az iskolai végzettségük.

Az *online Függelék A1. táblázata* mutatja a tanulmányban használt minta elemszámát időmérleg-felmérések szerinti bontásban. A 2000. évi adatfelvétel során minden egyes személy főszabályként négy darab időmérlegnaplót töltött ki, évszakonként egyet, míg a másik két adatfelvételben az időmérlegnaplók és a részt vevő személyek száma megegyezik egymással. A felmért háztartásokból mindig csak egy felnőtt személy töltött ki időmérlegnaplót. Az időmérleg-felmérések során minden egyes személy egy napjának időfelhasználásáról számolt be, amelyet heti óraszámra számolunk át.

Az időfelhasználást öt nagy főcsoportba soroljuk, amelyek együttesen lefedik egy személy heti 168 órás időkeretét. Ezek a következők: 1. fizetett munka, 2. nem fizetett munka, 3. szabadidő, 4. gyermekgondozás és 5. az előzőkbe nem besorolt tevékenységek. A tevékenységek főcsoportokba való besorolásánál az amerikai időmérleg-felméréssel (*American Time Use Survey*) való összehasonlíthatóság érdekében hasonló besorolásokat alkalmaztunk, mint amelyeket *Aguiar–Hurst* [2007], illetve *Guryan és szerzőtársai* [2008] a 2003. és 2006. évi amerikai időmérleg-felmérések elemzésekor alkalmazták.

Az egyes kategóriákba tartozó főbb tevékenységeket a 3. táblázat mutatja be. A gyermekgondozás kategóriáján túl létrehoztunk egy másik időfelhasználási mutatót is, amely a közvetlen gyermekgondozási tevékenységek mellett a gyermekek kognitív és nem kognitív fejlődését elősegítő, szülőkkel közös szabadidős tevékenységeit is magában foglalja (lásd 4. táblázat).

Érdeemes kiemelni, hogy ezek a tevékenységek nem ölelik fel az összes szabadidős tevékenységet, csak azoknak egy szűkebb csoportját, amelyek az emberitöke-beruházás szempontjából a legfontosabbak. A közös tevékenységek számbavételét az teszi lehetővé, hogy az időmérleg-felmérések nemcsak a tevékenység fajtáját, hanem a tevékenység ideje alatt csupán jelen levő és a tevékenységben aktívan részt vevő személyeket is rögzítik, így a szülők szabadidős tevékenységei közül azonosítani tudjuk a saját gyermekek aktív bevonásával közösen eltöltött időt. Az időmérlegnapló kitöltése során a résztvevőknek lehetőségük volt a főtevékenység mellett egy vele párhuzamosan végzett melléktevékenység-kód rögzítésére is (például főzés közben beszélgetés,

3. táblázat

Tevékenységek csoportosítása a KSH időmérleg-felmérései alapján

Tevékenységcsoport ^a	Tevékenységek	
Fizetett munka	<ul style="list-style-type: none"> – főfoglalkozású munkavégzés – közlekedés munkahelyre – nem főfoglalkozású munkavégzés – háztartási munka – vásárlás – szolgáltatás igénybevétele, ügyintézés – gyermekgondozás 	amennyiben a munkavégzés pénzért történik valaki más részére
Nem fizetett munka	<ul style="list-style-type: none"> – nem főfoglalkozású munkavégzés – háztartási munka – vásárlás – szolgáltatás igénybevétele, ügyintézés – segítségnyújtás más háztartásnak: közlekedés, vásárlás, ügyintézés 	amennyiben a munkavégzés ingyen történik saját háztartás vagy más magánszemély részére
Szabadidő	<ul style="list-style-type: none"> – alvás, pihenés – személyes szolgáltatások – étkezés – sport – tévénézés és egyéb szórakozás – társas tevékenységek – olvasás – hobbi 	
Gyermekgondozás	<ul style="list-style-type: none"> – gyermekek gondozása, nevelése – gyermekneveléssel kapcsolatos ügyintézés – gyermekgondozással, neveléssel kapcsolatos közlekedés 	amennyiben a gyermekgondozás saját gyerek részére történik
Nem besorolt tevékenység	<ul style="list-style-type: none"> – oktatás, képzés – egészségi ellátás, betegség – vallási, civil tevékenység – gyerekgondozás (nem saját gyermek részére, <i>ingyen</i>) 	

^a Aguiar–Hurst [2007] és Guryan és szerzőtársai [2008] tanulmányában definiált főcsoportok szerinti osztályozás (fizetett munka, nem fizetett munka, szabadidő, gyermekgondozás). Szabadidő: Aguiar–Hurst [2007] tanulmányban „leisure measure 2” címen definiált csoport (sport/exercise, tv, entertainment, socializing, religious/civic activities, gardening/pet care + hobbies) plus (sleeping, personal care, eating).

Megjegyzés: a kódokkal ellátott tevékenységlistát lásd [Függelék A2. táblázat](#).

Forrás: KSH [2001] 69–88. o.

utazás során olvasás). Főszabályként az egyes elemi tevékenységek csoportba sorolása során a főtevékenység kódját vettük figyelembe. Robusztussági tesztként azonban bemutatjuk, hogy a gyermekgondozás esetében eredményeink akkor sem változnak, ha a gyermekgondozás kategóriájába tartozó melléktevékenységeket is számításba

4. táblázat

Gyermekgondozási tevékenységek a KSH időmérleg-felmérései alapján

Tevékenységszempont	Tevékenységek
Gyermekgondozás ^a	<ul style="list-style-type: none"> – csecsemőgondozás és 0–3 éves kisgyermek gondozása – idősebb gyermek gondozása, ápolása és felügyelete – mesélés, játék a gyermekkel – tanulás a gyermekkel, iskolai feladatok ellenőrzése – gyermekneveléssel kapcsolatos ügyintézés – gyermekgondozással, neveléssel kapcsolatos közlekedés
Közös szabadidős tevékenység a gyermekkel ^b	<ul style="list-style-type: none"> – kulturális program: mozi, színház, hangverseny, múzeum, állatkert, cirkusz, sportrendezvény – játék és hobbi: kártyázás, sakkozás, társasjáték, hobbitevékenységek, rejtvényfejtés, szobanövények, nem használatok gondozása, öntevékeny amatőr művészeti tevékenységek, művészeti jellegű hobbik, kézimunka – mozgás és testedzés: strand, horgászat, vadászat, testedzés, sport, mozgás – családi együttlét: főétkezések, amennyiben a másik szülő is résztvevő (ha kétszülős a család), beszélgetés, társalgás, séta, kirakatkézés, városnézés, családi ünnep – vallási tevékenységek

^a Gyermekgondozás: azonos a 3. táblázatbeli „Gyermekgondozás” csoporttal, valamint az Aguiar–Hurst [2007] és Guryan és szerzőtársai [2008] tanulmányában definiált „Child care” csoporttal.

^b Amennyiben a gyermek aktívan részt vesz bennük.

Megjegyzés: a kódokkal ellátott tevékenységlistát lásd [Függelék A3. táblázat](#).

Forrás: KSH [2001] 69–88. o.

vesszük.⁷ Továbbá megmutatjuk azt is, hogy a következtetéseink akkor is érvényesek, ha a gyermekekkel töltött időt tágan értelmezzük, és az összes olyan főtevékenységet számításba vesszük, amelynek aktív résztvevője a saját gyermek.⁸

⁷ A gyermekekkel végzett szabadidős tevékenység esetében ezt a robusztussági tesztet nem tudjuk elvégezni, mert csak a főtevékenységek esetében rögzítették a tevékenységben részt vevő személyeket. A melléktevékenységek résztvevői ismeretlenek.

⁸ Egyes szerzők a gyermekekkel töltött idő ennél is tágabb értelmezését javasolják, és a gyermekkel együtt töltött összes időt vizsgálják (*Flood és szerzőtársai* [2022]). A magyar időmérleg-felvételek is lehetővé tennék, hogy a gyermek jelenlétében végzett összes tevékenységet számításba vegyük, ugyanakkor megítélésünk szerint ennek a megoldásnak kevés hozadéka lenne. Ha nem vizsgáljuk magának a tevékenységnek a tartalmát, akkor például a gyermek jelenlétében történő alvás is számításba kellene vennünk a gyermekkel töltött idő vizsgálatakor. A fő mintánkban a szülők alvásidejének átlagosan 17 százaléka a gyermek jelenlétében történik, ráadásul jelentős társadalmi különbségek figyelhetők meg ebben. Az alapfokú végzettségű szülők alvásidejének harmadában van jelen gyermek, míg a magasabb végzettségűek esetében ez az arány mindössze 12-13 százalék. Mindez jelentős mértékben torzítaná vizsgálatunkat, melynek tárgya a gyermekek fejlődését elősegítő időráfordítások társadalmi különbségei. Ha pedig ezt megpróbálnánk elkerülni, és elkezdենék vizsgálni a tevékenységek tartalmát, akkor visszatérnénk a kiindulási pontra, azaz meg kellene határoznunk a kognitív és nem kognitív fejlődést leginkább elősegítő tevékenységek listáját (ahogy azt mi is tettük).

A gyermekek fejlődését elősegítő fizikai eszközökre és szolgáltatásokra fordított kiadásokat a KSH háztartási költségvetési adatfelvételei alapján határozzuk meg. Fő elemzéseinkben, alkalmazkodva az időmérlegadatokhoz, a 2000–2010 közötti időszakot vizsgáljuk. Ennek során a 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felmérések egyesített adataival dolgozunk. Ezen túlmenően az időbeli változások vizsgálatához az 1993. és 1996. évi költségvetési felmérések egyesített adatait használjuk. A mintát azokra a háztartásokra korlátoztuk, amelyekben van legalább egy 0–14 éves korú gyerek, a szülők életkora 18–59 év közötti, és legalább egyikük iskolai végzettsége ismert. Az egyes adatfelvételi hullámokban szereplő háztartások számát a *Függelék A4. táblázata* tartalmazza.

A készségfejlesztő kiadásokon belül hét nagyobb csoportot különböztettünk meg: 1. könyv, 2. elektronikai cikk, 3. játék, sportszer, 4. számítógép, 5. oktatás, 6. kulturális fogyasztás és 7. üdülés. A háztartási fogyasztási kiadásokat mérő amerikai adatfelvételekkel (*Consumer Expenditure Survey*) való összehasonlíthatóság érdekében ugyanolyan besorolásokat alkalmaztunk, mint amelyeket *Kaushal és szerzőtársai* [2011] tanulmánya a miénkhez hasonló kutatási célból, a gyerekekbe történő családi beruházások mérésekor alkalmazott.

Az egyes csoportokba tartozó kiadásokat az 5. táblázat foglalja össze. Az adatfelvételekben részt vevő háztartások egy hónapon keresztül vezettek kiadási naplót, illetve bizonyos kiadási kategóriák esetében éves szintű kiadási értéket is megadtak. Amennyiben lehetőség volt rá, az éves szintű kiadási tételeket használtuk a háztartási kiadások meghatározásához. A kiadásokat és jövedelmeket 2020. évi forintértékre konvertáltuk át az átlagos éves inflációs adatok felhasználásával. Továbbá a háztartások közötti összehasonlítást elősegítendő, az egy fogyasztási egységre jutó kiadásokat vizsgáljuk.⁹ A kiadásokat és jövedelmeket éves szinten adjuk meg.

5. táblázat

Készségfejlesztő kiadások csoportosítása a KSH háztartási költségvetési adatfelvételei alapján

Kiadástípus ^a	Kiadások
Könyv	könyv, újság, tankönyv, tanszer-írószer
Elektronikai cikk	rádió, hifi, fényképezőgép, videokamera, digitális kamera, kábel-tv előfizetése
Játék, sportszer	játékok, sporteszközök, hangszerek, hobbicikkek, kempingcikkek
Számítógép	számítógép, laptop, számítógép-tartozékok, internet-előfizetés
Oktatási kiadás	oktatás tandíja, sport-, zene-, tánctanfolyam díja
Kulturális fogyasztás	sportrendezvény, színház, hangverseny, mozi, múzeum, állatkert belépődíja
Üdülés	üdülés belföldön, üdülés külföldön, szálláshely-szolgáltatás

^a A kiadási csoportok megegyeznek a *Kaushal és szerzőtársai* [2011] tanulmányhoz tartozó *Függelék A1. táblázatában* lévő csoportosítással

Megjegyzés: a kódokkal ellátott tevékenységlistát lásd *Függelék A5. táblázat*.

Forrás: KSH háztartási költségvetési adatfelvételei.

⁹ A háztartások fogyasztási egységeinek meghatározásakor az első felnőtt (15 éves vagy idősebb személy) súlya 1, minden további felnőtté 0,75. Az első gyerek súlya 0,65, a másodiké 0,5, minden továbbié pedig 0,4.

Az időfelhasználásban mutatkozó társadalmi különbségeket OLS-regressziókkal becsüljük:

$$T_{it} = \beta_1 K_i + \beta_2 F_i + \mathbf{X}_{it} \gamma + y_t + m_t + d_t + h_t + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

ahol a személyeket i , az adatfelvétel időpontját t jelöli. T az anya/apa egy adott tevékenységcsoportra fordított heti óraszám. K egy olyan bináris változó, amely az anya/apa középfokú végzettségét jelöli, míg ehhez hasonlóan F a felsőfokú végzettség indikátora. A minket érdeklő két együttható β_1 és β_2 mutatja meg, hogy a középfokú és felsőfokú végzettségű szülők időfelhasználása milyen mértékben tér el az alapfokú vagy alacsonyabb végzettségű szülőkétől. \mathbf{X} a kontrollváltozók vektora, amely tartalmazza a kérdezett önbesoroláson alapuló munkaerőpiaci státusát (foglalkoztatott, nyugdíjas, gyes/gyed, munkanélküli, egyéb), életkorát (ötéves korcsoportokban mérve), a partnerrel együtt élés mutatóját, illetve ha van partner, akkor annak munkaerőpiaci helyzetét, a háztartás létszámát és a különböző életkorú gyerekek számát kategoriális változókkal mérve (utóbbi 0–2 éves, 3–6 éves, 7–14 éves bontásban). Becslésünk emellett tartalmaz adatfelvételi hullám (y) és hónap (m) fix hatásokat is, illetve kontrolláljuk, hogy az időmérlegnapló kitöltésének napja a hét melyik napjára esik (d), és hogy hivatalos munkaszüneti napra esik-e (h). Az egyenleteket külön-külön becsüljük anyákra és apákra, hogy a nők és férfiak között fennálló jelentős mértékű különbségeket is vizsgálhassuk.

A becslések során az eseteket súlyozzuk az adatfelvételek reprezentativitását biztosító súlyokkal, illetve egy olyan általunk generált súlyváltozóval, amely az egyes adatfelvételi hullámok eltérő mintaelemszámait kezeli, azonos „elemszámot” biztosítva az egyes hullámoknak. A robusztus standard hibákat egyéni szinten klaszterezzük, mivel a 2000. évi adatfelvétel során egy személyhez több időmérlegnapló is tartozhat.

A háztartási kiadások esetében az időráfordításoknál alkalmazott eljáráshoz hasonló becsléseket végzünk:

$$E_{jt} = \beta_1 K_j + \beta_2 F_j + \mathbf{X}_j \gamma + y_t + m_t + \varepsilon_{jt}, \quad (2)$$

ahol j jelöli a családokat, t pedig az adatfelvétel időpontját. Az E változó mutatja az egy adott kiadási kategóriára fordított éves összeget egy fogyasztási egységre vetítve és 2020. évi forintértékben mérve. K és F a háztartás iskolai végzettség szerinti besorolását jelző indikátorváltozók. F akkor vesz fel 1-es értéket, ha az anya vagy az apa iskolai végzettsége felsőfokú, K pedig akkor kap 1-es értéket, ha egyikük sem felsőfokú végzettségű, de legalább egyiküknek középfokú végzettsége van. A referenciakategóriát azok a háztartások képezik, amelyekben egyik szülőnek sincs nyolc osztálynál magasabb végzettsége. (Ha a háztartásban csak anya vagy apa él, akkor egyedül annak a személynek az iskolai végzettsége számít a háztartás besorolásánál.) Ennek megfelelően β_1 és β_2 azt mutatja meg, hogy a közepes (középfokú) és magas (felsőfokú) végzettségű háztartások kiadásai mennyivel különböznek az alacsony (alapfokú) végzettségű háztartások kiadásaitól. Egyenletünkben a kontrollváltozók (\mathbf{X}) a következők: a családban élő anyát és apát jelölő indikátorváltozók, anya és apa életkora (ötéves korcsoportok), anya és apa önbesoroláson alapuló munkaerőpiaci státusa (foglalkoztatott, nyugdíjas, gyes/gyed, munkanélküli, egyéb), a háztartás létszáma és a különböző életkorú gyerekek

száma kategoriális változókkal mérve (0–2 éves, 3–6 éves, 7–14 éves). A becslésekben szerepel továbbá adatfelvételi hullám (y) és hónap (m) fix hatás.

Az időmérlegbecslésekhez hasonlóan súlyozott becsléseket futtatunk, ahol az adatfelvételek reprezentativitását biztosító súlyokat kombináljuk egy olyan súlyváltozóval, amely az adatfelvételek kismértékben eltérő elemszámait kiegyenlíti.

Gyermekgondozási időráfordítások

Elsőként a 3. táblázatban megkülönböztetett időfelhasználási főcsoportok szerint vesszük szemügyre a 0–14 éves gyermekeket nevelő anyák és apák heti időráfordításait a 2000. és 2010. évi időmérleg-felvételek egyesített keresztmetszeti adatai alapján. Négyféle időfelhasználást különböztetünk meg: fizetett munkára, nem fizetett munkára (háztartási tevékenységekre), szabadidős tevékenységekre és gyermeknevelésre fordított időt, valamint egy ötödik (egyéb) csoportba összevonva azokat a tevékenységeket, amelyeket nem lehetett egyértelműen az előző négy csoport egyikébe sem besorolni. A 6. táblázat a szülők iskolai végzettsége szerint megbontva közli a heti átlagos időráfordításokat. Mivel az egyéb kategóriával kiegészített időfelhasználási csoportok az összes lehetséges tevékenységre kiterjednek, és egymáshoz képest diszjunkt csoportokat alkotnak, teljesen kitöltik a rendelkezésre álló heti időkeretet: összegük 168 órát tesz ki.

6. táblázat

Az időfelhasználás iskolai végzettség szerinti eltérései: nyers adatok, 2000–2010 (óra/hét)

	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Összesen
ANYÁK				
Fizetett munka	13,3	21,0	20,2	19,1
Nem fizetett munka	36,1	31,3	26,8	31,6
Szabadidő	101,0	98,2	99,0	99,0
Gyermekgondozás	14,1	14,3	17,5	14,8
Egyéb	3,5	3,2	4,5	3,5
Összesen	168	168	168	168
APÁK				
Fizetett munka	25,7	37,4	33,8	34,7
Nem fizetett munka	20,5	16,1	12,1	16,3
Szabadidő	109,1	103,3	107,2	105,0
Gyermekgondozás	5,8	5,9	9,7	6,5
Egyéb	6,9	5,3	5,2	5,5
Összesen	168	168	168	168

Minták: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák. $N_{\text{anyák}} = 5785$, $N_{\text{apák}} = 4811$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

A 7. táblázatban a szorosan vett gyermekgondozási tevékenységeket kiegészítettük azokkal a szülői szabadidős tevékenységekkel, amelyekbe az anyák vagy apák aktív módon bevonják a gyermekeiket. Ezek a tevékenységek a szabadidős programok széles skálájára kiterjednek, és magukban foglalják a kulturális programok széles körét, a játék- és hobbitevékenységeket, a mozgás és testedzés sokféle formáját, a családi együttléteket, a vallási és civil közösségekben együtt töltött időt (a részletesebb tevékenységlistát lásd a 4. táblázatban). A közös szabadidős tevékenységek szintén hozzájárulnak a gyermekek értelmi és érzelmi fejlődéséhez, és a gyerekekre fordított családi emberitőke-beruházások részét képezik.

7. táblázat

A gyermekekkel töltött idő iskolai végzettség szerinti különbségei: nyers adatok, 2000–2010 (óra/hét)

	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Összesen
ANYÁK				
Gyermekgondozás	14,1	14,3	17,5	14,8
Gyermekgondozás és közös tevékenység	22,0	22,5	25,9	23,0
APÁK				
Gyermekgondozás	5,8	5,9	9,7	6,5
Gyermekgondozás és közös tevékenység	11,8	12,7	18,4	13,4

Minták: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák. $N_{\text{anyák}} = 5785$, $N_{\text{apák}} = 4811$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

A nyers időráfordítási átlagok¹⁰ mind az anyák, mind az apák esetében a gyermekgondozási tevékenységekre fordított idő jelentős társadalmi különbségeiről tanúskodnak. Ez ugyanúgy érvényes a szűken vett gyermekgondozási tevékenységekre, mint a gyerekekkel közös szabadidős elfoglaltságokra: a magasabb iskolázottságú szülők mindketőben több időt fordítanak a gyermekeikre, mint az iskolázatlanabb szülők. Egy másik robusztus megfigyelés a nem piaci munkavégzésre vonatkozik. A háztartási munka területén a gyermekgondozásban megfigyelhető társadalmi különbségek inverzét látjuk: az alacsony iskolázottságú szülők (anyák és apák egyaránt) szignifikánsan több időt fordítanak házimunkára, mint az iskolázottabb szülők.

A gyermekgondozási időben mért pozitív társadalmi gradiensre már a korai emberitőke-irodalom képviselői (*Leibowitz* [1974], [1975], [1977], *Hill-Stafford* [1974], [1980], *Juster-Stafford* [1991]) is felfigyeltek, mindenekelőtt azért, mert ez első pillantásra ellentmondani látszott az emberitőke-elmélet és a beckeri időfelhasználási modell (*Becker* [1965]) elsődleges előrejelzéseinek. Miért fordítanak több időt gyermeknevelésre azok, akiknek a bére lényegesen magasabb, és az idejük alternatív

¹⁰ A *Függelék* A6. és A7. táblázatai az itt közölt átlagos időráfordítási értékek standard hibáit is tartalmazzák.

célokra való alkalmazása emiatt lényegesen költségesebb? Erre az elméleti problémára a következő fejezetben részletesen visszatérünk. Egyelőre azt hangsúlyozzuk, hogy a magyar időmérlegadatokon megfigyelt összefüggések nemzetközi összehasonlításban egyáltalán nem számítanak ritkaságnak. Az időmérleg-felvételek elterjedésével nagyon sok – főleg gazdaságilag fejlett – ország adatain lehetett ugyanezeket az összefüggéseket megállapítani. *Guryan és szerzőtársai* [2008] az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Kanada, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Szlovénia adatain, *Kalil és szerzőtársai* [2012], illetve *England-Srivastava* [2013] amerikai, *Cano* [2019] spanyol adatokon, *Doepke-Zilibotti* [2019], [2021] pedig kanadai, olasz, holland, spanyol, amerikai és angol időmérleg-felvételek adatain mutatott ki hasonló összefüggéseket.

A nyers időmérleg-adatokban kimutatható diszparitásokat nyilvánvalóan befolyásolják a társadalmi csoportok összetételében mutatkozó jelentős mértékű különbségek. A 8. táblázatban ezekről az összetételbeli különbségekről számolunk be.

8. táblázat

Összetétel-különbségek: az időmérlegminta leíró statisztikái, 2000–2010

	Partnerrel élők aránya	Foglalkoztatottak aránya	Fizetett munkával töltött idő (óra/hét) ^b	Gyermekek száma	Gyermekgondozással töltött idő (óra/hét)		
					mindenki	foglalkoztatott	nem foglalkoztatott
ANYÁK							
Alapfok	0,78	0,34	13,3	1,8	14,1	6,5	18,0
Középfok	0,84	0,59	21,0	1,5	14,3	8,2	22,8
Felsőfok	0,87	0,71	20,2	1,5	17,5	11,2	33,0
APÁK							
Alapfok	0,98	0,61	25,7	1,9	5,8	4,6	7,6
Középfok	0,99	0,87	37,4	1,6	5,9	5,7	8,0
Felsőfok	0,99	0,95	33,8	1,6	9,7	9,2	19,5

^a *Partnerrel él:* házastársa vagy élettársa van.

^b Bármely munkaerőpiaci státusú személyt beleértve.

Minták: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák. $N_{\text{anyák}} = 5785$, $N_{\text{apák}} = 4811$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

A gyermekgondozási időben mért ráfordítások átlagos társadalmi különbségei mögött a szintekben nagyon nagy eltérések tapasztalhatók attól függően, hogy állásban levő vagy állás nélküli szülőkről van szó. Jelentős különbségeket látunk az iskolai végzettségtől függő foglalkoztatotti arányokban, a gyermekek számában, a fizetett munkával töltött idő hosszában, valamint abban, hogy a különböző iskolázottságú anyák hány százaléka van egyedül, illetve él együtt ház- vagy élettársával. Az időfelhasználás társadalmi különbségeiről akkor kaphatunk realisabb képet, ha azokat

megtisztítjuk az érintett csoportok összetételét befolyásoló egyéb különbségek hatásától. A 9. táblázat és később a 10. táblázat regressziói ezeket a kontrollált különbségeket mutatják (a táblázatok jegyzeteiben felsoroltuk a kontrollváltozókat).

9. táblázat

Az időfelhasználás iskolai végzettség szerinti eltérései – kontrollált különbségek, 2000–2010 (óra/hét)

Referenciakategória: alapfok

	Fizetett munka	Nem fizetett munka	Szabadidő	Gyermekgondozás	Egyéb
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
ANYÁK					
Középfok	0,5 (1,1)	-1,3 (0,9)	-0,6 (1,0)	1,6*** (0,6)	-0,2 (0,5)
Felsőfok	-3,7** (1,5)	-3,7*** (1,2)	2,3* (1,3)	3,9*** (0,8)	1,1* (0,6)
R ²	0,44	0,21	0,26	0,54	0,04
N	5785	5785	5785	5785	5785
APÁK					
Középfok	2,7 (1,9)	-1,4 (1,2)	-1,8 (1,4)	1,1** (0,5)	-0,7 (1,3)
Felsőfok	-0,7 (2,5)	-4,7*** (1,6)	2,3 (1,8)	4,0*** (0,8)	-1,0 (1,5)
R ²	0,34	0,17	0,30	0,21	0,06
N	4811	4811	4811	4811	4811

Minta: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák.

Kontrollváltozók: adatfelvételi hullám és hónap fix hatás; a hét melyik napján válaszol; munkaszüneti nap kétértékű változója; munkaerőpiaci státusz; életkor; házas- vagy élettársal él; partner munkaerőpiaci státusza (ha van); a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

A 9. táblázat adatai az alapfokú iskolai végzettségű szülők időfelhasználásához mint referenciakategóriához viszonyítva adja meg, hogy a magasabb iskolázottságú szülők mennyivel több, illetve kevesebb időt fordítanak az adott tevékenységekre.¹¹ A társadalmi gradiens a kontrollált különbségekben is megmarad: a diplomás anyák és apák – az összetételhatások kiszűrése után is – jelentősen (heti 4 órával) több időt

¹¹ Anyákra és apákra külön-külön minden tevékenységcsoportra egy-egy egyenletet becsülünk. A táblázatban közölt időfelhasználási adatok sorirányban összeadhatók: összegük minden esetben nullát ad ki.

fordítanak gyermekgondozási tevékenységekre, és ennek tükörképeként sokkal (heti 4-5 órával) kevesebb háztartási munkát végeznek, mint az alapfokú végzettségűek.¹² Ezek a különbségek, mértéküket tekintve, nagyjából megfelelnek annak, amit az amerikai időmérlegadatok is mutatnak (*Guryan és szerzőtársai* [2008]).

A *Függelék A8. táblázatában* megmutatjuk, hogy a gyermekgondozásra vonatkozó eredményeket nemigen befolyásolja az, ha a főtevékenységként számításba vett gyermekgondozási időhöz hozzáadjuk azt az időt, amit a szülők más főtevékenységük végzése közben mellétevékenységként fordítanak gyermekeikre (például főzés közben kikérdezik a gyerektől a leckét). Továbbá a *Függelék A9. táblázata* megmutatja azt is, hogy a következtetéseink akkor is érvényesek, ha a gyermekekkel töltött időt a lehető legtágabban értelmezve az összes olyan főtevékenységet számításba vesszük, amelynek aktív résztvevője a saját gyermek.

Ha mintánkat foglalkoztatottakra és nem foglalkoztatottakra kettébontjuk, akkor is hasonló társadalmi mintázatokat látunk a gyermeknevelés és háztartási munka esetében (*Függelék A10. táblázata*). A felsőfokú végzettségű anyák és apák függetlenül attól, hogy foglalkoztatottak vagy nem foglalkoztatottak, több időt töltenek gyermekgondozással, és kevesebb háztartási munkát végeznek, mint az alapfokú végzettségűek. A különbség mindössze az, hogy a nem foglalkoztatottak között kissé nagyobbak az eltérések. Érdemes kiemelni azt is, hogy a fizetett munka tekintetében a foglalkoztatottak körében is hasonló társadalmi különbséget találunk, mint a *9. táblázatban*. A felsőfokú végzettségű foglalkoztatott nők alapfokú végzettségű társaiknál kevesebb időt töltenek fizetett munkával, míg a férfiak esetében nincs érdemi különbség.

A *10. táblázat* (2) és (4) oszlopában szereplő számok arról tanúskodnak, hogy a szülőkkel közös tevékenységekkel kibővített gyermeknevelési időráfordításokban is jelentősek a társadalmi különbségek. Különösen figyelemreméltó a magasán iskolázott apák jelentős szerepvállalása a gyermekekkel közös szabadidős tevékenységekben, ami összhangban van a nemzetközi irodalom megfigyeléseivel (*Bianchi* [2000], *Yeung és szerzőtársai* [2001], *Sullivan* [2010], *Altintas* [2015]).

Az átlagos eltérések mögött többféle heterogenitás húzódhat meg. Az *1. ábra* a gyerekek életkorával összefüggő társadalmi különbségeket vizsgálja. Az ábra alapjául szolgáló regressziókban külön megbecsüljük a 0–2, a 3–6, illetve a 7–14 éves korú gyermekeket nevelő szülők időráfordításait.

A gyermek életkorától függő társadalmi gradiens az anyák esetében határozottan negatív lejtésű: a legnagyobb iskolázottsági különbségeket a 0–2 éves korú gyereket nevelő anyák körében figyelhetjük meg – a diplomás és az alapfokú végzettségű anyák közötti gyerekgondozási időráfordítási különbség heti 8-9 óra! –, a 7–14 éves korú gyermekeknél ez a különbség jóval kisebb: már csak heti 2-3 órát tesz ki. Ezek az eredmények összhangban vannak az amerikai mérési eredményekkel (*Hurst* [2010]),

¹² A *Függelék B* részében egy klasszikus időfelhasználási modell segítségével magyarázatot próbálunk adni arra a megfigyelésünkre, hogy az iskolázottabb, magasabb keresetű emberek miért fordítanak kevesebb időt háztartási termelésre (nem fizetett munkára), illetve hogy milyen körülmények fennállása esetén fognak *együttesen több* időt áldozni szabadidős és gyermeknevelési tevékenységekre, mint az alacsonyabb iskolázottságú és keresetű emberek.

10. táblázat

A gyermekekkel töltött idő iskolai végzettség szerinti eltérései: kontrollált különbségek, 2000–2010 (óra/hét)

Referenciakategória: alapfok

	Anyák		Apák	
	Gyermek-gondozás (1)	Gyermek-gondozás és közös tevékenység (2)	Gyermek-gondozás (3)	Gyermek-gondozás és közös tevékenység (4)
Középfok	1,6*** (0,6)	2,1*** (0,6)	1,1** (0,5)	1,8*** (0,7)
Felsőfok	3,9*** (0,8)	4,9*** (0,9)	4,0*** (0,8)	6,3*** (1,0)
R ²	0,54	0,44	0,21	0,19
N	5785	5785	4811	4811

Minta: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák.

Kontrollváltozók: adatfelvételi hullám és hónap fix hatás; a hét melyik napján válaszol; munkaszüneti nap kétértékű változója; munkaerőpiaci státus; életkor; házas- vagy élettársal él; partner munkaerőpiaci státusa (ha van); a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérés-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

Kalil és szerzőtársai [2012]).¹³ A közös szabadidős tevékenységekkel kibővített tevékenységkategóriában szintén negatív életkori gradienst figyelhetünk meg, bár valamivel mérsékeltebb lejtéssel.

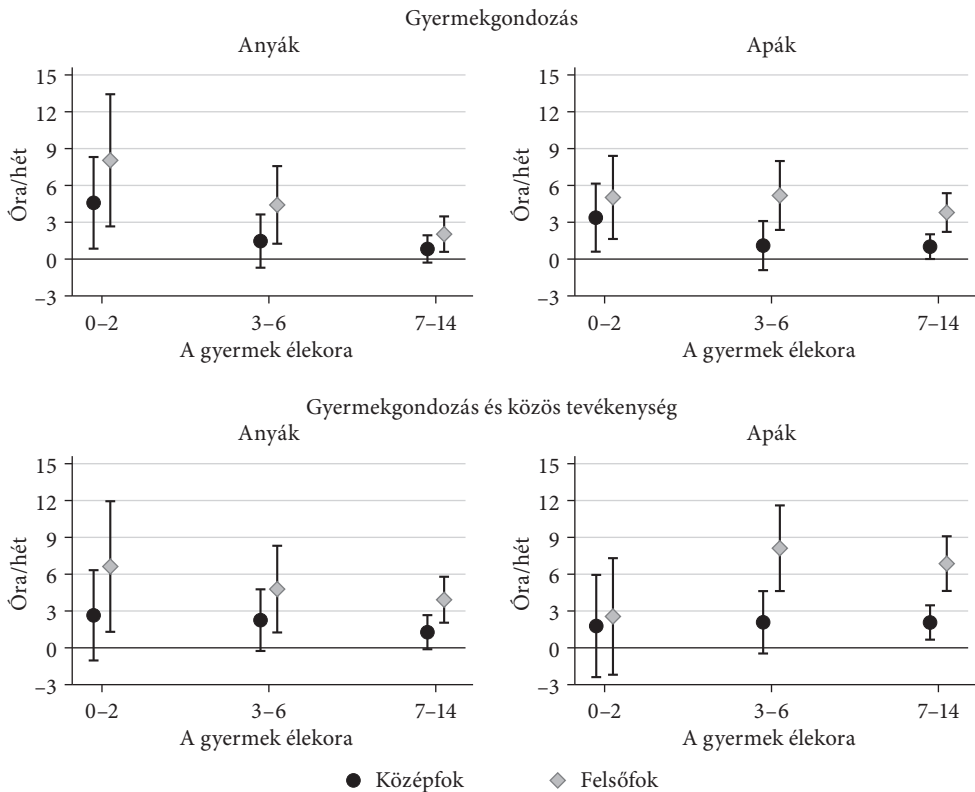
Az apáknál más mintázatot látunk. A diplomás apák, a gyerek életkorától függetlenül, nagyjából 3–5 órával több időt fordítanak gyermekgondozási tevékenységekre, mint alacsony iskolázottságú társaik. A szabadidős tevékenységekkel kibővített tevékenységekben azonban jelentős mértékű életkori különbségeket tapasztalhatunk. A diplomás apák alapvetően a nagyobb – óvodás és iskoláskorú – gyerekeiknél veszik ki jobban a részüket a gyermeknevelésben: ebben az életkori kategóriában a diplomások és az alapfokúak közötti társadalmi különbség mértéke heti 7–8 órát tesz ki!

Egy másik fajta heterogenitás abból adódhat, hogy az anyák és az apák gyermeknevelési időráfordításai saját iskolai végzettségükön túl attól is függhetnek, hogy a házas- vagy élettársuk milyen iskolai végzettséggel (és ezzel összefüggésben vélhetően mekkora jövedelemmel) rendelkezik. Ennek a kérdésnek a vizsgálata az időmérés-felmérés adatain úgy

¹³ Amerikai időmérés adatok szerint a gyermekgondozási társadalmi rés 1985 és 2005 között a legnagyobb mértékben az iskoláskor (5 éves kor) alatti gyermekek esetében szélesedett: az egyetemi végzettségű anyák ráfordítási többlete a diplomával nem rendelkező anyák időráfordításaihoz képest két évtized alatt heti 5 órával nőtt, szemben a 6 éves vagy annál nagyobb gyerekeknel mért különbségekkel, amelyek szintén nőttek, de kisebb mértékben: heti 2 órával (*Hurst* [2010]).

1. ábra

Reziduális időráfordítási különbségek a gyermek életkora szerint, 2000–2010 (óra/hét)

Minta: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák.

Kontrollváltozók: adatfelvételi hullám és hónap fix hatás; a hét melyik napján válaszol; munkaszüneti nap kétértékű változója; munkaerőpiaci státusz; életkor; házas- vagy élettársal él; partner munkaerőpiaci státusa (ha van); a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyermekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben. Az ábrákhoz tartozó regressziók a *Függelék A11.* és *A12. táblázataiban* találhatóak.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

lehetséges, hogy 1. a vizsgált sokaságot leszűkítjük a kétszülős háztartásokra, és 2. a szokásos kontrollváltozókra szabva, különböző iskolai végzettségű szülőpárokra becsljük meg az anya, illetve az apa társadalmi helyzettől függő gyermeknevelési időráfordításait.¹⁴ Mivel három iskolai végzettségi csoportunk van, ez összesen kilenc lehetséges iskolai végzettségi szülőpárt definiál, amelyekből a nagyon ritkán előforduló eseteket elhagyva,¹⁵

¹⁴ Hasonló eljárást követ LaBriola–Schneider [2021].

¹⁵ Azokat a ritka kombinációkat, amelyekben az egyik szülő 0–8 osztályt végzett, a másik pedig diplomával rendelkezik, kihagytuk a becslésekből.

hét kategória marad, amelyek közül az alapfokú–alapfokú kombinációt választjuk referenciacsoportnak.

Becslési eredményeinket a *Függelék A13. táblázatában* mutatjuk be. Az eredmények az anyák időráfordításait tekintve, igen nagy mértékű heterogenitásról tanúskodnak. A középfokú végzettségű anyák, ha házastársuk is középfokú végzettségű, csak két órával több időt fordítanak gyermekgondozásra az alapfokú–alapfokú referenciacsoporthoz képest; ha azonban a házastársuk diplomás, a különbség már heti öt órát tesz ki. Ugyanezt látjuk a diplomás anyák esetében is, csak magasabb szinten: diplomás anya és középfokú végzettségű apa esetében háromórányi különbséget, szemben a diplomás házaspár esetében becsült csaknem hatórányi különbséggel.¹⁶ A közös szabadidős tevékenységekkel kibővített gyermekgondozási tevékenységek esetében ugyanezt a mintázatot figyelhetjük meg.

A kétszülős családokra számolt anyai és apai időráfordítások (kis hibával) additív mennyiségeknek tekinthetők. Megmutatják, hogy a szülők *együttesen* mennyi időt fordítanak gyermekeikre. Ezeket az időráfordításokat az *i* iskolai végzettségű anya és a *j* iskolai végzettségű apa által alkotott háztartásokban a szülők gyermekgondozásra becsült együtthatóinak az összegzésével $(\beta_M^{ij} + \beta_F^{ij})$ kapjuk meg, ahol az *M* és *F* első indexek jelölik az anyákra, illetve az apákra kapott értékeket.¹⁷ Ezeket a szimulációs számításokat kizárólag a primer gyermekgondozási tevékenységekre végezzük el. A gyerekekkel közösen eltöltött szabadidős tevékenységek esetében ugyanez az eljárás már sokkal nagyobb halmozódásokkal és torzításokkal járna.¹⁸

A becslések eredményeit a *11. táblázatban* mutatjuk be. (A nagyon ritkán előforduló szülői iskolai végzettség-párokra nem készítettünk becsléseket.) Mivel a magasabb iskolai végzettségű szülők külön-külön is több időt fordítanak gyerekeikre,

¹⁶ Mivel az időmérés-felmérések nem tartalmaznak kereseti adatokat, és csak egyetlen felnőtt háztartástag időfelhasználását méri fel – a mi esetünkben vagy az anyák, vagy az apák időráfordításairól szolgáltatnak adatokat –, megfelelő információk hiányában nem tudjuk megmondani, hogy ezek a heterogén eredmények milyen mértékben tükröznék jövedelemhatásokat, illetve jövedelemtől független magatartási mintákat.

¹⁷ A megfelelő iskolai végzettségű párok becsült együttes időfelhasználásához tartozó *t*-statisztika a következőképpen számolható:

$$t = \frac{\beta_M^{ij} + \beta_F^{ij}}{SE(\beta_M^{ij} + \beta_F^{ij})} = \frac{\beta_M^{ij} + \beta_F^{ij}}{\sqrt{SE(\beta_M^{ij})^2 + SE(\beta_F^{ij})^2 + 2 \text{Cov}(\beta_M^{ij}, \beta_F^{ij})}}$$

Az (együttes) standard hibák olyan egyenletből származnak, ahol az anyák és az apák adatait egy egyesített adatbázisba vontuk össze. Mivel a becslésben a főhatások [anya/apa kétértékű változó és az összes jobb oldali (*x*) változó] mellett az összes változó (*x*) és az anya/apa kétértékű változójának interakciója is szerepel, a becslések ugyanazokat a β_M és β_F együtthatókat eredményezik, mint amikor ezeket az együtthatókat külön-külön anyákra és apákra becsült regressziókból nyertük (ahogy azt a becslések többségénél tettük). Az egyesített adatbázisból való becslés előnye, hogy β_M és β_F együtthatók azonos egyenletben szerepelnek, így összegük standard hibája könnyen kiszámítható.

¹⁸ Például a család közös állatkerti látogatásait duplán számolnánk el. A primer gyermekgondozási tevékenységek esetében a szülők partnerükkel közös tevékenységei átlagosan az összes ilyen időráfordítás kevesebb mint 10-15 százalékát teszik ki (az anyáknál 8,5 százalékot, az apáknál 14 százalékot), a gyerekekkel közös szabadidős tevékenységekkel kibővített gyermekgondozási idő esetében azonban az anyák időráfordításainak 30, az apák időráfordításainak pedig 50 százaléka ilyen (lásd *Függelék A14. táblázat*).

mint az alacsony iskolázottságú szülők, nem meglepő, hogy a szülők egyedi időráfordításainak összegzésével még nagyobb társadalmi különbségeket tudunk kimutatni. A diplomás szülővel rendelkező családok előnye egészen szélsőségesen nagy: ha a szülők közül legalább az apa felsőfokú végzettségű, akkor ez az időráfordítási többlet az alapfokú végzettségű családokhoz képest heti 10 órát tesz ki! A diplomás családok ugyanakkor nemcsak a legszegényebektől, de a társadalom középrétegeitől is jelentősen különböznek.

11. táblázat

Gyermekgondozásra fordított idő a kétszülős háztartásokban, az anya és apa összesített időráfordításai, 2000–2010 (óra/hét)

Anya végzettsége	Apa végzettsége		
	alapfok	középfok	felsőfok
Alapfok	referencia	2,2* (1,3)	–
Középfok	1,9 (1,5)	3,3*** (1,0)	9,6*** (1,9)
Felsőfok	–	6,0*** (1,5)	9,9*** (1,5)

Minta: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák. Egyszülős háztartások kizárva.

Kontrollváltozók: adatfelvételi hullám és hónap fix hatás; a hét melyik napján válaszol; munkaszüneti nap kétértékű változója; munkaerőpiaci státus; életkor; házas- vagy élettárral él; partner munkaerőpiaci státusa (ha van); a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

A gyermeknevelési időráfordítások társadalmi különbségeinek lehetséges okai

A magasabb iskolai végzettségű és jobban kereső szülők, egyéb lényeges befolyásoló tényezők rögzítése mellett, szignifikánsan több időt fordítanak gyermeknevelésre, és szabadidejük nagyobb részét töltik gyermekeikkel közös tevékenységekkel, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű és alacsonyabb keresetűek. Ez a magyar adatokon is megfigyelhető jelenség első látásra különösnek tűnhet, hiszen a magasabb iskolázottságú és keresetű szülők számára az idő alternatív költsége is magasabb, és azt gondolhatnánk, hogy emiatt kevesebb időt fognak gyermekeikkel tölteni, és több időt fordítanak kereső tevékenységre. Ez azonban nem feltétlenül van így. Az alábbiakban megpróbálunk közgazdasági alapelveinkkel összhangban álló értelmezést adni a magyar időmérlegadatokon mért megfigyeléseinknek.

A lehetséges hatótényezők első látásra kuszának tűnő világában a Becker-féle idő-felhasználási modell (Becker [1965], Gronau [1986], Guryan és szerzőtársai [2008])¹⁹ nagyon általános szerkezete segít eligazodni. Ebben a keretben a fogyasztó nem egyetlen homogén terméket, hanem többféle, magasabb rendű, összetett terméket fogyaszt, és fogyasztása nem passzív tevékenységként, hanem háztartásán belül folyó termelőtevékenységként írható le, amelynek során maga hozza létre saját idejének termelő felhasználásával a végső fogyasztása tárgyát képező magasabb rendű javakat. Hogy a gyermekgondozásra fordított időben mért jelentős társadalmi különbségeket értelmezni tudjuk, elegendő azt feltételeznünk, hogy háromféle szükségletét elégíti ki: háztartását működteti, gyerekeit neveli, és eltölti a szabadidejét. A háztartás, a szabadidő és a gyermeknevelés az a három magasabb rendű összetett „jószág”, amelyeket voltaképpen fogyaszt. Ezekre a végső fogyasztása tárgyát képező „javakra” mint összetett tevékenységekre tekintünk; olyanokra, mint amelyek a háztartás működtetésével (például ételkészítés, mosás, takarítás, vásárlás), a szabadidő eltöltésével (például alvás, pihenés, kulturális fogyasztás), illetve a gyermekek gondozásával (például pelenkázás, mesélés, tanulás) összefüggő nagyobb tevékenységcsoportokat jelentik meg. Jelöljük ezeket a magasabb rendű terméket a z_H , z_L és z_C szimbólumokkal. Mindhárom termék pozitív hasznosságot képvisel a fogyasztó számára. A negyedik tevékenység, a fizetett munka, amivel még a rendelkezésére álló időkeretet kitölti, nem képvisel önmagában hasznossági értéket, pusztán a pénzkereset eszköze:

$$U = U(z_H, z_L, z_C). \quad (3)$$

A fogyasztó a végső fogyasztásának tárgyát képező magasabb rendű javakat a háztartásában maga állítja elő kétféle ráfordítással: pénzért megvásárolható termékek és szolgáltatások felhasználásával (x), illetve saját időráfordítással (t). A végső fogyasztás tárgyát képező javak és az előállításukhoz szükséges ráfordítások kapcsolatát egy-egy úgynevezett háztartási termelési függvény írja le:

$$z_i = f_i(x_i, t_i), \quad i = H, L, C. \quad (4)$$

Ezek a termelési függvények testesítik meg azokat a technológiákat, amelyekkel az illető személyek a rendelkezésükre álló erőforrásokból a háztartásukon belül előállítják az általuk fogyasztott „termékeket”. A fogyasztó a piacon megvásárolt javakat és szolgáltatásokat pénzbeli jövedelméből (I) fedezi, idejével pedig a rendelkezésére álló teljes időkeret (T) figyelembevételével gazdálkodik (p_i az x_i ára, t_w a munkaidő):

$$\sum_i p_i x_i = I. \quad (5)$$

$$t_w + \sum_i t_i = T. \quad (6)$$

Ha a piaci bér (w) nem függ a munkaidő hosszától, és a munkaidő önmagában nem képvisel sem pozitív, sem negatív hasznossági értéket, akkor a fogyasztó bármely nem piaci és nem kereső tevékenységére fordított idejét a piaci bér alternatív költségével

¹⁹ Becker [1965] klasszikus írását 2015-ben az eredeti megjelenés ötvenedik évfordulójára újraközölte az *Economic Journal*, Chiappori–Lewbel [2015] bevezetőjével.

árazza be. Ha emellett még bizonyos egyéb feltételek is teljesülnek,²⁰ akkor valamennyi z_i összetett termék ára független lesz az illető tevékenység mennyiségétől, és a standard keresletelmélet predikciói ugyanúgy érvényesek lesznek a z_i összetett termékekre, mint ahogy érvényesek tetszőleges, piacon megvásárolható termékekre vagy szolgáltatásra. A pénzbeli ráfordításokat igénylő termékek árai (p_i) és az időfelhasználás alternatív költsége (w) olyan mértékben tükröződnek a z_i termékek teljes árában (π_i), amilyen mértékben ilyen ráfordításokra egységnyi z_i előállításához szükség van.²¹

A háztartási munkára, a szabadidőre, illetve a gyermeknevelésre fordított idő iránti kereslet – amely e magasabb rendű javak (z_i -k) termelési tényezői iránti származtatott kereslet – annál nagyobb, minél nagyobb e végső fogyasztás tárgyát jelentő összetett z_i javak iránt megnyilvánuló kereslet, minél nagyobb a z_i termékek előállításának egységköltségén belül az időbeli ráfordítások részaránya (minél időintenzívebb az adott tevékenység), illetve minél kisebb az időbeli ráfordítások pénzbeli ráfordításokkal való helyettesíthetősége z_i termelésében.²²

A gyermekgondozási időben mért jelentős és szignifikáns társadalmi, iskolázottsági különbségek legalább négy különböző tényezőtől adódhatnak: a szülői preferenciák különbségeiből, a gyermeknevelési gyakorlat eltérő hatékonyságából, a gyermekgondozási tevékenységek „termelési technológiájának” sajátosságaiból (a szükséges időbeli és pénzbeli ráfordítások közötti helyettesíthetőség eltérő mértékéből), illetve a jövedelemkülönbségekből. Ez utóbbi a jövedelemhatások mellett azt is jelenti, hogy ha bizonyos fajta tevékenységekhez nem áll rendelkezésre elegendő jövedelem, akkor a szükséges időt mint kiegészítő erőforrást sem fogják a szülők arra fordítani. Ezek a tényezők elvileg jól értelmezhetők a Becker-féle időfelhasználási/háztartási termelési modell keretei között. *Guryan és szerzőtársai* [2008] logikáját követjük.

1. A gyermekgondozás mint összetett termék iránti kereslet közvetlen módon függ a szülők preferenciáitól. Minél több és differenciáltabb ismeret áll a szülők rendelkezésére arról, hogy milyen tevékenységekre van szükség a gyerek fejlődéséhez, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy nagyobb súlyt kapnak ezek a tevékenységek a szülők preferenciáiban, mint azoknak az esetében, akik ezzel a tudással nem rendelkeznek. A szülői készségek nem természetből adott képességek, hanem társadalmi tényezők által kondicionált, tanult viselkedési formák. A gyermekgondozással

²⁰ *Pollak-Wachter* [1975] hívta fel a figyelmet arra, hogy a modell működőképessége érdekében a z_i összetett javak termelési technológiáját egymástól független (és állandó mérethozadékú) f_i függvényekkel kell leírni, és az együttes termelés (*joint production*) lehetőségét ki kell zárni. Ez a feltevés túlságosan szigorú: ugyanaz az órányi idő gyakran egyszerre használható házimunkára és gyermeknevelésre vagy szabadidős tevékenységre. Főzés vagy mosás (z_H) közben az anya segíthet is a gyerekeknek a házi feladatot megoldani (z_C), illetve a házimunkák egy része (például a barkácsolás) közvetlen hasznosságú értéket is képviselhet annak, aki végzi. *Graham-Green* [1984], illetve *Kerkhofs-Kooreman* [2003] megmutatta, hogy az együttes termelés lehetőségét beépíthető a modellbe.

²¹ $\pi_i = p_i (\partial x_i) / (\partial z_i) + w (\partial t_i) / (\partial z_i)$.

²² Minél kisebb (nagyobb) z_i termelésében az időráfordítások és a pénzzel megvásárolható javak közötti helyettesítés rugalmassága [$\sigma_i = (\partial \log x_i) / (\partial \log w) | z_i$], annál kisebb (nagyobb) mértékben fogják az időráfordításokat fizikai termékek és szolgáltatások megvásárlásával kiváltani, amennyiben bármilyen oknál fogva megdrágul az idő (nőnek a bérek). Feltételezzük, hogy e nagyon általános végső fogyasztási javakon – a háztartási, szabadidős és gyermekgondozási javakon – belül a két termelési tényező, az időráfordítás és a pénzkidadás között alapvetően helyettesítési viszony áll fenn: $\sigma_H, \sigma_L, \sigma_C > 0$.

kapcsolatos ismeretek megléte vagy hiánya igen erősen korrelál az iskolázottsággal. A kizárólag anyatejjel való táplálásról, amely sok későbbi egészségügyi problémát segít kivédeni, sokan azt gondolják, hogy mint természettől adott képesség egyenlő mértékben van jelen a társadalom különböző rétegeiben. Ez azonban nincs így: minél kevésbé iskolázott egy kismama, annál kisebb valószínűséggel szoptatja gyermekét az egészségügyi szakemberek által javasolt legalább négy vagy hat hónapig.²³ Ezek a viselkedési különbségek részben abból fakadnak, hogy az érintettek tudnak-e arról, hogy a kizárólagos szoptatás milyen nagy jelentőségű gyermekük egészségére nézve (lásd OSG [2011] 10–11. o.).

A szülői preferenciák részét jelentik azok az ismeretek és viselkedési rutinok is, amelyek a különböző társadalmi háttérű szülők fejében kialakultak, és a magatartási mintáikban tükröződnek arról, hogy milyen nevelési gyakorlat segíti elő a leginkább a gyerekeik sikeres felnőtt életét. A modern családszociológiai, demográfiai irodalom nagy jelentőségű megfigyelése szerint a magasabb iskolai végzettségű szülők jellegzetesen más gyermeknevelési gyakorlatot követnek: családi működésüket tudatos és összehangolt viselkedési minták jellemzik, szemben az iskolázatlanabb szülőkkel, akiknek a magatartására inkább a spontán – kevesebb tervezett és több *laissez faire* elemet magában foglaló – gyermeknevelési gyakorlat a jellemző (Lareau [2000], [2003], Lareau–Weininger [2008], Hofferth [2008]). A szociológiai szakirodalom, Lareau nyomán e kétfajta nevelési gyakorlat jellegzetes mintázatait a *concerted cultivation*, illetve a *natural growth* fogalmaival írja le. Ezek a jellegzetes különbségek egyaránt megfigyelhetők a mindennapi élet kereteinek megszervezésében, a családok időbeosztásában, a gyermekek szervezett tevékenységeinek összehangolásában, a spontán nyelvhasználat és a gyermekekkel való beszédmód különbségeiben, abban, hogy milyen mértékben hagyatkoznak a szülők a gyerekek nevelésében a családi-rokonsági kapcsolatokra, és hogyan viszonyulnak a társadalom intézményeihez (mindenekelőtt az oktatási-nevelési intézményekhez: az iskolához, az óvodához és a bölcsődéhez). Lareau intenzív részt vevő megfigyelései alapján leszűrt etnográfiai hipotéziseit nagyobb mintákon lefolytatott statisztikai elemzések is alátámasztják (Hofferth–Sandberg [2001], Altintas [2012], Kalil és szerzőtársai [2012], Matsuoka [2019]).

A diplomás szülőknél megfigyelhető tudatos és összehangolt nevelési gyakorlat választása tetet őrít abban a társadalmi polarizálódásban is, ahogyan a házasságkötési részarányok a diplomás szülőpárok esetében stabilizálódtak, miközben a társadalom átlagában és különösen az alacsonyabb iskolázottságú társadalmi rétegekben folyamatosan és erőteljesen csökkennek. A fiatal diplomás nemzedékben a házasságkötés mindinkább a gyermeknevelés mint közös vállalkozás iránti előzetes elköteleződés eszközévé válik, megalapozva a diplomás szülőpárnak azt a tudatos tervét, hogy együttes beruházásaival gazdaságilag sikeres gyerekeket neveljen föl (Lundberg és szerzőtársai [2016]). Ez a stratégiai gondolkodás sok szempontból magyarázza²⁴

²³ Magyarországon például a legszegényebb településen lakó anyák 25 százalékponttal kisebb arányban szoptatják legalább hat hónapig a gyermeküket, mint a leggazdagabb településen élők. Lásd Hajdu–Kertesi [2021] 1.6. és 1.7. ábra.

²⁴ Nyilvánvalóan ebben komoly szerepet játszik a háztartási férfi- és női szerepek átalakulása is (Ramey [2009]).

a diplomás apák megnövekedett szerepét a gyermeknevelésben (Altintas [2015]), amit a magyar időmérlegadatok is alátámasztanak.

2. A magasabb iskolázottságú szülők sok tekintetben produktívabb szülői készségekkel rendelkeznek; gyermekeik fejlődésében jobban hasznosul a közösen eltöltött idő. Több és jobb információval rendelkeznek arról, hogy gyermekeik fejlődését mivel lehet előmozdítani, és együttes idejüket nagyobb mértékben töltik ki fejlesztő célú vagy fejlesztő hatású tevékenységekkel. A gyermekgondozási javak termelési függvényében az időráfordításuk határterméke magasabb, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű szülőké. Hasonló termelékenységi különbségek adódhatnak a gyermekkori emberitőkefelhalmozás életciklusmodelljéből is (Cunha–Heckman [2007]). Ha a kisgyermekkori készségek mindenkori elért szintje és az adott időszak (mondjuk: iskoláskori) szülői befektetések között komplementaritás érvényesül, akkor egy kisgyermekkorban elért magasabb szintről induló beruházás jobban hasznosul a gyermek tudásában, mint egy alacsonyabb szintről induló beruházás esetében. Ha a kezdeti feltételeket akármilyen kis társadalmi különbségek jellemzik – amint ez gyakran megtörténik (Currie–Almond [2011]) –, ez az erő önmagában divergens időbeli pályákra tereli a szegény és gazdag (iskolázott és iskolázatlan) szülők gyermekeinek készségfejlődését.

A ráfordítások jobb megtérüléséből azonban önmagában nem következik, hogy az iskolázottabb szülők több időt töltenek a gyermekeikkel: a magasabb megtérülés ugyan több időráfordításra ösztönzi őket, de a hatékonyabb időfelhasználás miatt kevesebb időráfordítás is elegendő számukra ahhoz, hogy ugyanazt az eredményt elérjék, mint kevésbé iskolázott társaik. A két ellentétes előjelű hatás viszonylagos nagysága dönti el, hogy a termelékenységi előny összességében növeli-e vagy csökkenti az időráfordításaikat.

3. A magasabb iskolázottságú szülők, mivel gyermekeik fejlődését megtámogatni képesek sokféle tudással és képességgel rendelkeznek, és emiatt nem esik nehezükre ezeket a feladatokat elvégezni, gyakran élvezetesnek és szórakoztatónak tartják gyermeknevelési tevékenységeiket (vagy legalábbis azok egy részét). Az alacsony iskolázottságú szülők ezzel szemben gyakran nem rendelkeznek a gyermekeik képességeit fejlesztő tevékenységekhez szükséges szülői készségekkel – olvasási-szövegértési képességeik nekik maguknak is rosszak, így nehezükre esik a gyermekeikkel való közös olvasás, az esti mese,²⁵ iskolás gyermekek esetében kevésbé képesek követni gyermekeik tanulmányait –, ezért nemcsak az idejük alternatív hasznosítása miatt, hanem amiatt is, hogy elkerüljék e megterhelő feladatokat, kevésbé vesznek részt ilyen tevékenységekben.²⁶ Az időfelhasználás társadalmi különbségeit tekintve ez azt eredményezi, hogy a jövedelemhatásokban ez az addicionális hatás is érvényesül: a magasabb iskolai végzettségű szülők esetében ez inkább a gyermekgondozási tevékenység, az alacsonyabb iskolai végzettségűek esetében inkább a gyerekek nélkül eltöltött szabadidős tevékenységek felé billenti a mérleg nyelvét.

²⁵ „A gyenge szövegértésű szülők maguk is olvasási nehézségekkel küszködnek, és nem élvezik a gyermekükkel való közös olvasást.” (Neuman [1996] 510. o.)

²⁶ Ez a lehetőség bonyolultabbá teszi a Becker-modellt, mivel ilyenkor egy időráfordítás *egyszerre* jelenik meg kétféle összetett termék – a szabadidő (z_1) és a gyermeknevelés (z_2) – inputjaként. Azonban, mint a 20. lábjegyzetben említettük, az együttes termelés (*joint production*) beépíthető a modellbe.

4. Az időráfordítások pénzzel való helyettesíthetősége²⁷ összetettebb probléma. A tevékenységek jellegéből adódóan a háztartási tevékenységek széles körében mód nyílik arra, hogy a fogyasztók saját munkájukat fizetett szolgáltatásokkal váltsák ki (takarítás/takarítónő; otthoni ételkészítés/ételrendelés, étterembe járás; bevásárlás/házhoz szállítás; idős, beteg hozzátartozók ápolása/ápolói szolgáltatás igénybevétele; stb.). Minél magasabb jövedelmű (iskolázottságú) valaki, annál valószínűbb, hogy erre a helyettesítésre sor kerül. Sokkal kevesebb tér nyílik erre a szabadidős tevékenységekben. A fogyasztó a *saját* idejét a szabadidős tevékenységek nagy részében (alvás, pihenés, testápolás, testedzés, olvasás, hobbitevékenységek, kulturális fogyasztás) aligha cserélheti le más ember fizetett szolgáltatásaira, habár arra lehetősége van, hogy e széles tevékenységcsoporton belül a teljes időbeli ráfordításait csökkentse vagy növelje, és több vagy drágább (kevesebb vagy olcsóbb) fizetett szolgáltatást és árucikket vásároljon.

A gyermekgondozási tevékenységek a szabadidő és a háztartási munka között féltúton helyezkednek el. A primer gyermekgondozásban (higiéniai feladatok, altatás, játék, mesélés, együttes tanulás, iskolai feladatok ellenőrzése, gyermekkel való közlekedés, gyermekkel kapcsolatos ügyek intézése, odafigyelés a gyermek egészségére) tág tere van annak, hogy a szülők fizetett szolgáltatásokkal (bébiszitter, magántanár, különórák, sport-, tánc-, kreatív tevékenységek, gyermeküdültetés) csökkentsék saját időterhelésüket. Nyilvánvalóan erre a magasabb iskolázottságú és jövedelmű szülők inkább képesek, és idejük magasabb költsége miatt nekik érdemesebb is helyettesíteni. Ez a tényező csökkenti a gyermekgondozási időráfordításaikat. Előfordulhat azonban, hogy a magasabb iskolázottságú szülők a piaci alternatívákat saját gondozói tevékenységük nehezen monitorozható vagy egyszerűen csak rossz minőségű helyettesítőjének tartják, és emiatt az idejük magasabb alternatív költsége ellenére is maguk végzik el ezeket a szülői feladatokat (*Guryan és szerzőtársai* [2008]).

A gyermeknevelésnek vannak olyan területei, ahol fontos szempont a családi kötődés erősítése, a közös értékek átadása és a gyermek pallérozása a szülőkkel való interakciók által, vagy egyszerűen az együttesen élvezett szabadidő. Ott a dolog természetéből adódóan kevésbé lehetséges a szülő idejét fizetett szolgáltatásokkal kiváltani. Az ilyen jellegű tevékenységek – az időmérleg-felmérések logikáját követve – a szülők szabadidős tevékenységei (kulturális fogyasztás, sporttevékenység, testedzés, kirándulás, családi étkezések, ünnepek, vallási és egyéb társas közöségekben való részvétel) közé vannak elkönyvelve úgy, hogy megjelölik azt is, hogy ezekbe a tevékenységekbe a szülő aktívan bevonja a gyerekeit. E közös szabadidős programokkal kibővített gyermekgondozási tevékenységekben is jelentős társadalmi különbségeket tapasztalunk. Gyakran épp ezeknél a tevékenységeknél hatnak a legerősebben a gyermekfejlődés szükségleteinek mélyebb ismeretéből fakadó ösztönzők (lásd az 1. pontban említett mechanizmust). Különösen figyelemreméltó a diplomás apák fokozott szerepvállalása ezekben.

5. Fontos speciális esetet jelent, amikor a gyermekgondozás során alkalmazott termelési tényezők – az időbeli és pénzbeli ráfordítások – közötti technológiai

²⁷ Lásd ehhez a 22. lábjegyzetben elmondottakat.

kapcsolatot komplementaritás²⁸ jellemzi. Ebben az esetben az alacsony iskolázottságú és jövedelmű szülők gyermeknevelési időráfordításai azért alacsonyabbak, mint a magasabb iskolázottságú és keresetű szülőké, mert kevésbé képesek megfizetni a szóban forgó szolgáltatások pénzbeli költségeit. Aki nem tudja kifizetni az állatkerti belépő, a mozijegy vagy a színházjegy árát, vagy nem tudja megfizetni a nyaralás pénzbeli költségeit, annak a szükséges időt mint kiegészítő erőforrást sem kell ilyen tevékenységekre fordítania. A szülők és gyerekek közös szabadidős programjai között számos ilyen jellegű tevékenység van.

Készségfejlesztő kiadások

A gyermekek fejlődésének másik fontos meghatározója, hogy családi környezetükben mennyire jutnak hozzá a fejlődésüket elősegítő eszközökhöz és szolgáltatásokhoz: könyvekhez, tanszerekhez, sportszerekhez, játékokhoz, számítógéphez, elektronikai eszközökhöz, különórákhoz, sportolási lehetőségekhez, kulturális, szabadidős programokhoz, nyári táborozásokhoz, családi nyaralásokhoz. A továbbiakban az ilyen szülői ráfordításokban mutatkozó társadalmi különbségeket vesszük szemügyre. Ezeket a ráfordításokat gyűjtőnéven készségfejlesztő kiadásoknak (*enrichment expenditure*) nevezzük, azon belül pedig hét nagyobb kiadási csoportot különböztetünk meg (könyv, játék, elektronikai cikk, számítógép, oktatás, kultúra, üdülés), amelyeknek részletesebb leírását az adatokról szóló fejezetben (5. táblázat) adtuk meg.

A 12. táblázatban ezeket a csoportokat megkülönböztetve számolunk be a 0–14 éves gyermekeket nevelő családok készségfejlesztő kiadásairól a KSH 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási-költségvetési felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján (a standard hibákat a [Függelék A15. táblázata](#) tartalmazza). A táblázat a szülők egyesített iskolai végzettségi csoportjai szerint megbontva közli a háztartások forintértéken mért átlagos éves kiadásait, illetve az illető kiadások összes kiadáson belüli részarányát (a nyers adatokat). A táblázat alsó két sora a különböző háztartástípusokba besorolt családok egy fogyasztási egységre jutó éves kiadását és nettó jövedelmét is tartalmazza. A 13. és a 14. táblázatban közöljük az összetételhatások kiszűrése után megmaradó különbségeket. A társadalmi csoportok összetételében mutatkozó jelentős mértékű különbségeket ugyanazokkal a változókkal kontrolláltuk, mint amelyeket az időfelhasználás mérésekor is használtunk. A társadalmi különbségeket az alapfokú végzettségű családok pénzkidadásaihoz mint referenciaértékhez képest adjuk meg.

A társadalmi különbségek jelentősek: a diplomás családok éves szinten egy fogyasztási egységre vetítve átlagosan 120 ezer forinttal többet költenek készségfejlesztő eszközökre és szolgáltatásokra, mint az alacsony iskolázottságú szülőkkel rendelkező családok. A nagyobb kiadási összeg nemcsak abból adódik, hogy a diplomás családok

²⁸ Komplementer tényezők esetén t_c árnyékárának változása ugyanolyan előjelű keresztárhatást vált ki $[(\partial x_c)/(\partial w)]_{z_c < 0}$, mint a tényező saját keresletére gyakorolt hatás $[\partial t_c)/(\partial w)]_{z_c < 0}$.

12. táblázat

Kiadási átlagok – nyers adatok, 2000–2010 (egy fogyasztási egységre vetítve 2020. évi forintértéken, ezer forint/év)

	Ezer forint/év				Az összes kiadás százalékában			
	alapfok	középfok	felsőfok	összesen	alapfok	középfok	felsőfok	összesen
Könyv	2,0	5,5	14,5	7,0	0,3	0,6	1,0	0,6
Elektronikai cikk	10,0	19,4	33,0	21,2	1,5	2,0	2,2	2,0
Játék	2,4	5,8	12,5	6,8	0,3	0,5	0,8	0,5
Számítógép	2,5	10,9	25,6	13,1	0,3	1,0	1,7	1,1
Oktatás	10,8	18,8	34,9	21,4	1,6	1,9	2,3	2,0
Kultúra	0,7	2,9	11,2	4,5	0,1	0,3	0,7	0,3
Üdülés	1,7	13,6	53,7	20,9	0,2	1,0	2,9	1,3
Készségfejlesztő kiadások	30,2	76,9	185,4	94,9	4,4	7,3	11,5	7,9
Összes kiadás	642,7	980,2	1521,2	1056,6	100,0	100,0	100,0	100,0
Nettó jövedelem	779,1	1144,4	1776,9	1237,4				

Minta: 0–14 éves korú gyermekeket nevelő családok, a szülők életkora 18–59 év.

Forrás: a KSH 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felméréseinek egyesített adatai alapján.

13. táblázat

Készségfejlesztő kiadások az iskolai végzettség függvényében – kontrollált különbségek, 2000–2010 (egy fogyasztási egységre vetítve 2020. évi forintértéken, ezer forint/év)

Referenciakategória: alapfok

	Összesen	Könyv	Elektronika	Játék	Számítógép	Oktatás	Kultúra	Üdülés
Középfok	26,7*** (2,2)	2,6*** (0,3)	4,3*** (0,7)	2,4*** (0,5)	5,1*** (0,6)	6,3*** (1,0)	1,3*** (0,3)	4,8*** (1,1)
Felsőfok	121,2*** (5,2)	11,1*** (0,7)	15,2*** (1,2)	8,8*** (0,9)	17,1*** (1,0)	20,5*** (1,6)	9,0*** (0,9)	39,4*** (3,4)
R^2	0,20	0,12	0,09	0,17	0,14	0,16	0,05	0,07
N	9382	9382	9382	9382	9382	9382	9382	9382

Minta: 0–14 éves korú gyermekeket nevelő családok, a szülők életkora 18–59 év.

Kontrollváltozók: év és hónap fix hatás; van-e anya/apa; az anya/apa munkaerőpiaci státusa; az anya/apa életkora; a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyermekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: a kiadások egy fogyasztási egységre vetítve. Robusztus standard hibák zárójelben. *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felméréseinek egyesített adatai alapján.

14. táblázat

Készségfejlesztő kiadások az iskolai végzettség függvényében – kontrollált különbségek, 2000–2010 (az összes kiadás százalékában)

Referenciakategória: alapfok

	Összesen	Könyv	Elektronika	Játék	Számítógép	Oktatás	Kultúra	Üdülés
Középfok	2,0*** (0,2)	0,3*** (0,0)	0,2** (0,1)	0,2*** (0,0)	0,5*** (0,1)	0,3*** (0,1)	0,1*** (0,0)	0,4*** (0,1)
Felsőfok	5,5*** (0,3)	0,7*** (0,1)	0,3*** (0,1)	0,4*** (0,1)	1,0*** (0,1)	0,6*** (0,1)	0,5*** (0,0)	2,0*** (0,1)
R ²	0,19	0,10	0,03	0,19	0,11	0,15	0,04	0,10
N	9382	9382	9382	9382	9382	9382	9382	9382

Minta: 0–14 éves korú gyermekeket nevelő családok, a szülők életkora 18–59 év.

Kontrollváltozók: év és hónap fix hatás; van-e anya/apa; az anya/apa munkaerőpiaci státusa; az anya/apa életkora; a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: a kiadások egy fogyasztási egységre vetítve. Robusztus standard hibák zárójelben. *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felméréseinek egyesített adatai alapján.

több mint kétszer akkora jövedelemből élnek, és így arányosan többet is költenek, mint az iskolázatlan családok, hanem abból is, hogy összkiadásaik 5–6 százalékponttal nagyobb hányadát fordítják ilyen célokra. A forintban számolt különbség kétharmada három kiadási csoportból – az üdülési, oktatási és számítástechnikai eszközökre fordított kiadásokból – tevődik össze.

Az a tény, hogy a magasabb jövedelmű családok többet költenek a gyerekeik fejlődését elősegítő eszközökre és szolgáltatásokra, nem tűnik meglepő állításnak, és összhangban van számos magas színvonalú kutatás mérési eredményével. Ezek a kutatások emellett azt is megfigyelték, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek időbeli növekedésével párhuzamosan a készségfejlesztő kiadásokban mért társadalmi különbségek is növekedtek (*Duncan–Murnane* [2011], *Kaushal és szerzőtársai* [2011], *Kornrich–Furstenberg* [2013], *Kornrich* [2016], *Schneider és szerzőtársai* [2018]).

Ugyanakkor ebből a megfigyelésből nem feltétlenül következtethetünk a jövedelem oksági hatására. Az alacsony iskolázottságú és jövedelmű szülők gyerekeinek fogyasztási hátrányait nem feltétlenül tekinthetjük olyan hátrányoknak, amelyeket közvetlen pénzbeli támogatással lehetne megszüntetni vagy mérsékelni (*Mayer* [1997]), jóllehet vannak rá kísérleti (*Duncan és szerzőtársai* [2007]) és nem kísérleti (*Gregg és szerzőtársai* [2005]) bizonyítékok, hogy az alacsony jövedelmű családok jövedelemtámogatásként kapott összegekből vagy szakpolitikai reformok eredményeként megnövekedett jövedelmükből növelték a gyermekeik kognitív fejlődését elősegítő kiadásait. Ezek a bizonyítékok egyelőre²⁹ nem állnak kellően nagy számban

²⁹ Ígéretes új kutatás a 2019-ben elindított *Baby's First Years* projekt, amely szegény családoknak juttatott, jelentősebb összegű, feltétel nélküli, havi rendszeres készpénztámogatás hatását vizsgálja

15. táblázat

Készségfejlesztő kiadások kétszülős családokban, 2000–2010 (egy fogyasztási egységre számítva, 2020. évi forintértéken mérve)

Az anya végzettsége	Az apa végzettsége		
	alapfok	középfok	felsőfok
EZER FORINT/ÉV			
Alapfok	referencia	4,0 (2,8)	–
Középfok	5,4* (3,2)	32,6*** (2,8)	106,6*** (8,0)
Felsőfok	–	74,2*** (5,4)	171,0*** (9,0)
AZ ÖSSZES KIADÁS SZÁZALÉKÁBAN			
Alapfok	referencia	0,8*** (0,3)	–
Középfok	0,6** (0,3)	2,4*** (0,2)	5,1*** (0,4)
Felsőfok	–	4,1*** (0,3)	7,1*** (0,4)

Minta: 0–14 éves korú gyermekeket nevelő családok, a szülők életkora: 18–59 év. Egyszülős háztartások kizárva.

Kontrollváltozók: év és hónap fix hatás; van-e anya/apa; az anya/apa munkaerőpiaci státusa; az anya/apa életkora; a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: a kiadások egy fogyasztási egységre vetítve. Robusztus standard hibák zárójelben. *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felméréseinek egyesített adatai alapján.

rendelkezésre ahhoz, hogy ebben az összefüggésben meggyőző és robusztus oksági hatásokról beszélhessünk.

Hogyan módosítaná a társadalmi különbségeket, ha a 13. és a 14. táblázatban szereplő összesített kiadási becslésünket újraszámolnánk, és a jobb oldali változók közé a háztartás ekvivalens jövedelmét is felvennénk? A *Függelék A16. táblázata* szerint kevéssé. A diplomás és az alapfokú végzettségű családok közti évi (egy fogyasztási egységre jutó) 121 ezer forintnyi kiadási különbség több mint kétharmada, a kiadási hányadra számolt különbség kilencven százaléka a jövedelmi kontrollváltozó melletti becslésben is megmarad.

A beruházási motívumok erőteljes jelenlétére utalnak a családi heterogenitást is magukban foglaló becslések. Ha a mérést leszűkítjük a kétszülős családokra, és különböző iskolai végzettségű szülőpárokra becslünk – a szokásos kontrollváltozók

a családok viselkedésére és gyermekeik fejlődésére 4-5 éves perspektívában, kísérleti keretben (*Noble szerzőtársai* [2021]).

mellett – pénzbeli ráfordítási értékeket,³⁰ akkor lényegesen nagyobb mértékű kiadási különbségeket kapunk (15. táblázat): a diplomás párok esetében a készségfejlesztő célokra fordított, egy fogyasztási egységre számított többletkiadások évi 170 ezer forintot tesznek ki, és e kiadások részaránya az összes kiadáson belül 7 százalék fölé emelkedik. Mindezek a szélsőséges különbségek megmaradnak akkor is, ha a jövedelemre is kontrollálunk a becslésekben (lásd a *Függelék A17. táblázatát*).

Időbeli változások

Az ezredforduló utáni évtizedre jelentős társadalmi különbségek alakultak ki Magyarországon a gyermekgondozással összefüggő időbeli és pénzbeli családi ráfordításokban. Hogyan illeszkednek ezek a keresztmetszeti különbségek a hosszabb távú folyamatokba? Bár rendelkezünk a rendszerváltást megelőző időmérleg- és háztartási kiadási adatokkal, az időbeli összehasonlításokat célszerű a rendszerváltás utáni időszakokra korlátozni, hogy a mérésekben ne keveredjenek össze a piacgazdaság evolutív folyamatai a rendszerváltás történelmi megrázkódtatásaival. A változások bemutatásánál az 1993. évi időmérleg-felmérés, illetve a KSH 1993. és 1996. évi háztartási költségvetési felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatait használjuk összehasonlítási alapként. Ismételt keresztmetszeti adatokon mért kontrollált különbségeket hasonlítunk egymással össze, amelyekben a legalapvetőbb demográfiai különbségek hatását kiszűrtük. Az időfelhasználás változásairól a 16. táblázatban, a készségfejlesztő kiadások változásáról pedig a 17. táblázatban számolunk be. (A húszéves időszak egészében végbement nagy változásokat – a bér- és jövedelemkülönbségek növekedését – a *Függelék A1. ábrája* mutatja be.)

A diplomás apák időráfordítási előnyének növekedése nagyon jelentős: a primer gyermekgondozásban heti 2,6 órával, a közös szabadidős tevékenységekkel kibővített tevékenységcsoportban pedig heti 4,3 órával tágult a diplomás és az alacsony végzettségű apák időráfordítása közötti különbség. A változások statisztikailag szignifikánsak.³¹ Ezek a megfigyelések összhangban vannak az amerikai, kanadai, német, olasz és svéd időmérlegadatokon becsült (*Ramey–Ramey* [2010], *Altintas* [2015], [2016]) mérési eredményekkel. Több fejlett ország egyesített adataira³² számolt robusztus eredmény (*Dotti Sani–Treas* [2016]), hogy a gyermekgondozási időráfordításokban mért, diplomások és nem diplomások közötti különbség (anyáknál és apáknál egyaránt) hosszú idő távlatában (1965 és 2012 között) nem csökken, miközben az átlagos időráfordítási szint folyamatosan emelkedik. Országonként külön-külön vizsgálva is megállapítható, hogy ezek a különbségek nem csökkennek.

³⁰ Ugyanazt az eljárást alkalmazva, mint amit az időráfordítások esetében a *Függelék A13. táblázata* számításainál alkalmaztunk, itt is figyelmen kívül hagyjuk a nagyon kis elemszámú eseteket (ahol az anya és apa iskolai végzettsége egymástól nagyon különbözik).

³¹ A diplomás anyák időráfordítási előnye is növekedett valamelyest, de a változás nem szignifikáns.

³² A kutatás a Multinational Time Use Study keretében 11 ország (Egyesült Államok, Kanada, Egyesült Királyság, Dánia, Norvégia, Franciaország, Németország, Hollandia, Olaszország, Spanyolország és Szlovénia) egyesített egyéni időmérlegadatait használta.

16. táblázat

Gyermekgondozási időráfordítási különbségek változásai 1993 és 2000–2010 között, iskolai végzettség szerint (óra/hét)

Referenciakategória: alapfok

	Anyák			Apák		
	1993	2000–2010	Változás (<i>p</i>)	1993	2000–2010	Változás (<i>p</i>)
GYERMEKGONDOZÁS						
Középfok	0,9 (0,7)	1,6*** (0,6)	0,413	0,7 (0,6)	1,1** (0,5)	0,560
Felsőfok	3,0*** (1,1)	3,9*** (0,8)	0,510	1,4 (0,9)	4,0*** (0,8)	0,029
GYERMEKGONDOZÁS ÉS KÖZÖS TEVÉKENYSÉG						
Középfok	0,8 (0,7)	2,1*** (0,6)	0,172	0,6 (0,9)	1,8*** (0,7)	0,292
Felsőfok	3,5*** (1,2)	4,9*** (0,9)	0,342	2,0 (1,3)	6,3*** (1,0)	0,010

Minta: 18–59 éves korú, 0–14 éves gyermeket nevelő anyák, illetve apák.*Kontrollváltozók:* adatfelvételi hullám és hónap fix hatás; a hét melyik napján válaszol; munkaszüneti nap kétértékű változója; munkaerőpiaci státusz; életkor; házas- vagy élettársal él; partner munkaerőpiaci státusa (ha van); a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.*Megjegyzés:* egyéni szinten klaszterezett standard hibák zárójelben.*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.*Forrás:* a KSH 2000. és 2010. évi időmérleg-felméréseinek egyesített keresztmetszeti adatai alapján.

A készségfejlesztő kiadásokban mért társadalmi különbségek is növekedtek (17. táblázat). A diplomás családok a kilencvenes évek első felében évi 80 ezer forinttal fordítottak többet ilyen célokra, mint az alapfokú végzettségű szülők. A különbség a 2000–2010 közötti időszakra 120 ezer forintra emelkedett, amelynek egy része abból adódott, hogy ezeknek a kiadásoknak a részaránya is megnövekedett a háztartások összkiadásain belül (2 százalékponttal). Mindkét változás statisztikailag szignifikáns. A kiadási különbségek időbeli változásáról nemzetközileg szűkösebben állnak rendelkezésre összehasonlító adatok, mint az időfelhasználási különbségekről. A hasonló amerikai mérések (Duncan–Murnane [2011], Kornrich–Furstenberg [2013], Schneider és szerzőtársai [2018]) alapján azonban feltételezhetjük, hogy e tekintetben is követjük a nemzetközi trendeket.

17. táblázat

Készségfejlesztő kiadások változásai 1993/1996 és 2000–2010 között, iskolai végzettség szerint (egy fogyasztási egységre vetítve, 2020. évi forintértéken)

Referenciakategória: alapfok

	1993–1996	2000–2010	Változás (<i>p</i>)
EZER FORINT/ÉV			
Középfok	22,7*** (4,3)	26,7*** (2,2)	0,402
Felsőfok	83,5*** (7,1)	121,2*** (5,2)	0,000
AZ ÖSSZES KIADÁS SZÁZALÉKÁBAN			
Középfok	1,4*** (0,3)	2,0*** (0,2)	0,068
Felsőfok	3,7*** (0,4)	5,5*** (0,3)	0,000

Minta: 0–14 éves korú gyermekeket nevelő családok, a szülők életkora 18–59 év.

Kontrollváltozók: év és hónap fix hatás; van-e anya/apa; anya/apa munkaerőpiaci státusa; anya/apa életkora; a háztartásban élő 0–2, 3–6, 7–14 éves gyerekek száma; a háztartás létszáma.

Megjegyzés: a kiadások egy fogyasztási egységre vetítve és 2020. évi forintértéken megadva.

Robusztus standard hibák zárójelben.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$.

Forrás: a KSH 1993., 1996., 2000., 2004., 2007. és 2010. évi háztartási költségvetési felméréseinek egyesített adatai alapján.

Összegzés és társadalompolitikai következtetések

Tanulmányunk a Magyarországon fellelhető legrészletesebb adatok – a KSH időmérleg-felméréseinek és háztartási költségvetési adatfelvételeinek keresztmetszeti mikroadatai – segítségével próbált képet adni a gyermekes családok körében tapasztalható időfelhasználási és kiadási mintázatok jellegzetes társadalmi különbségeiről, illetve azok időbeli alakulásáról. Jelentős mértékű keresztmetszeti különbségekről van szó, meglepő módon nemcsak a közvetlenül a jövedelemtől függő kiadásokban, hanem a gyermekgondozással összefüggő tevékenységekre fordított szülői időfelhasználásban is. A szegényebb, iskolázatlanabb szülők (anyák és apák egyaránt) lényegesen kevesebb időt fordítanak a gyermekeik készségeit közvetlenül vagy közvetve fejlesztő tevékenységekre, mint a magasabb jövedelmű, iskolázottabb szülők. Ez nem magyar sajátosság, hanem világszerte megfigyelhető jelenség. Tanulmányunk azonban az első, amely ezt kellően részletes mikroadatok alapján Magyarországra nézve is kimutatja. A keresztmetszeti különbségek mellett jelentős időbeli változásokat is látunk. A rendszerváltás utáni két évtizedben – az időbeli folyamatokat 2010-ig tudjuk nyomon követni, ekkor volt Magyarországon az utolsó

időmérleg-felmérés – a gyermekekre fordított időben mért társadalmi különbségek növekedtek, ami a következő generáció felnőttkorára várható egyenlőtlenségek fokozódását valószínűsíti. A kimutatott összefüggések meglehetősen robusztusak. A keresztmetszetben és időben mért egyenlőtlenségek a családok fontos jellemzőire – a munkavégzés idejére, a családi állapotra, a kiskorú gyerekek számára – kontrollált becslésekben is erősek és szignifikánsak maradnak.

Ezek a tendenciák komoly következményekkel járnak a jövőbeli társadalmi egyenlőtlenségekre és az ország hosszú távú fejlődési lehetőségeire nézve. Összegző fejezetünkben megpróbálunk kvantitatív mértékeket is rendelni ezekhez a várható egyenlőtlenségi és növekedési következményekhez.

A 18. táblázatban egységes keretben – kétszülős családokra becsülve, éves szinten mért időbeli és pénzbeli ráfordításokban – adjuk meg az ezredfordulót követő évtizedre ezeknek a társadalmi különbségeknek a mértékét. A 0–14 éves korú gyerekeket nevelő összes családtípusból kiemeltük a társadalmi háttér szerint homogám kétszülős családokat, amelyekben az anya és apa azonos iskolai végzettségi csoportba tartozik. A 2000 és 2010 közötti KSH-munkaerő-felvételek egyesített keresztmetszeti adatai alapján ezek a homogám kétszülős családok az összes érintett korú gyermekes család körülbelül hatvan százalékát tették ki (Függelék A18. táblázat). Ezek a családtípusok jól tükrözik a társadalom jellegzetes szélső pólusai és a meghatározó középrétegek közötti társadalmi különbségeket.

18. táblázat

Szülői ráfordítások társadalmi különbségei éves szinten homogám kétszülős családokban – szimuláció, 2000–2010

Szülők iskolai végzettsége		Az adott családtípus		Szülői ráfordítások	
anya	apa	részaránya (százalék)	átlagos gyerekszám	idő (óra/év)	pénz (ezer forint/év)
alapfok	alapfok	10	2,05	referenciakategória	
középfok	középfok	42	1,53	172	95
felsőfok	felsőfok	9	1,59	515	496

Minta: 0–14 éves gyermekeket nevelő családok, a szülők életkora 18–59 év.

Megjegyzés: a ráfordítások értékei kétszülős háztartások adataiból becsült modelleken alapulnak (11. táblázat és 15. táblázat). A családtípusok aránya és az átlagos gyerekszám a KSH 2000–2010 közötti évekbeli munkaerő-felvételeinek átlagos értékei. Az összes (kétszülős és egyszülős) családtípus részarányát lásd a Függelék A18. táblázatában. A családtípusok megoszlását 2020-ban lásd a Függelék A19. táblázatában. A pénzbeli ráfordításokat két szülőt és két 0–14 éves gyermeket tartalmazó családokra számítva adtuk meg.

A legszembetűnőbb különbség, amit megfigyelhetünk, hogy a társadalmi hierarchia tetején levő diplomás házaspárok a gyermekeikre való idő- és pénzráfordítások tekintetében milyen nagy mértékben megelőzték az összes többi társadalmi réteget. A diplomás szülők gyermeknevelési ráfordításai jobban különböznek a középrétegek gyermeknevelési ráfordításaitól, mint a középrétegek az alapfokú

iskolai végzettségű házaspárokétól. A szülői ráfordításokban mért társadalmi különbségek ráadásul – mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt – alulbecslik a tényleges társadalmi különbségeket. A valódi különbségek nagyobbak. Egyfelől, mint a 18. táblázat második számoszlopából látjuk, az alapfokú végzettséggel jellemzett családtípusban lényegesen (csaknem 30 százalékkal) magasabb az átlagos gyerekszám, ezért az egy gyerekre jutó effektív időráfordításokban a társadalmi különbségek a mértnél nagyobbak. Másfelől az időmérleg-felvételek nem számolnak a különböző iskolázottságú családok időráfordításainak minőségi különbségeivel, eltérő hatékonyságával, ami, ha számításba tudnánk venni, az időbeli ráfordítások különbségeinél nagyobb mértékűnek mutatná a gyermekek készségfejlődésében mért társadalmi különbségeket.

A szülői ráfordítás oldalán mért különbségeknél maradva: éves szinten 350–500 órányi családi időráfordítási többlet³³ a gyerekekre formális képzési időre átszámolva azt jelentené, mintha egy gyerek évente több tárgyból – idegen nyelvből, matematikából, művészeti vagy sportfoglalkozásban – a normál tanrend mellett a tanév minden hétköznapján intenzív különórai képzésekben venne részt. Mivel az emberitőke-elmélet tradicionálisan az iskolai képzésben megjelenő formális oktatásra összpontosít, ezt így könnyebben tudjuk elképzelni, de nem feledkezhetünk meg arról, hogy „a családok legalább olyan fontos szerepet játszanak az emberi tőke termelésében, mint az iskola, sőt a családi nevelés talán még az iskolai képzésnél is fontosabb lehet” (Carneiro–Heckman [2003]).

Egy országosan reprezentatív amerikai kísérlet (*vignette survey experiment*) kimutatta, hogy a diplomás családokra jellemző intenzív gyermeknevelési gyakorlat követendő mintát jelent a társadalom egésze számára (Ishizuka [2019]). Minél gyorsabban tudnak ehhez a társadalom más rétegei felzárkózni, annál kisebbek lesznek a gyermeknevelésből adódó jövőbeli társadalmi egyenlőtlenségek (Kalil–Mayer [2016]).

Ezek a megfigyelések nemcsak az egyenlőtlenségi következmények miatt tarthatnak számat a társadalompolitika figyelmére, hanem az ország hosszú távú gazdasági növekedési kapacitásait érintő következményeik miatt is. Noha nem rendelkezünk 2010-nél frissebb hazai időmérlegadatokkal, a világ számos fejlett országára rendelkezésre álló időráfordítási idősoradatok alapján egyértelmű trend rajzolódik ki: a gyermekgondozásra fordított idő a fejlett országokban többnyire egyöntetűen, minden társadalmi rétegben növekszik (Sayer és szerzőtársai [2004], Gauthier és szerzőtársai [2004], Altintas [2012], Doepke–Zilibotti [2019], [2021]),³⁴ a diplomás és nem diplomás szülők között mért gyermekgondozási időfelhasználási rés pedig stabilan tartja magát, vagy tágul.³⁵ Mivel egy ország aggregált jövőbeli emberitőke-állományának nagyságát a gyermekekbe történő jelenbeli családi ráfordítások aggregált volumene biztosan befolyásolja, fontos, hogy képünk legyen arról, hogy milyen mértékben és milyen sebességgel tud a magasabb iskolázottságú szülőkre jellemző intenzív nevelési gyakorlat a társadalom más rétegeiben mint követendő minta elterjedni. Ugyanilyen fontos azt is ismerni,

³³ A diplomás–középfokú különbség $515 - 172 = 343$ óra/év, a diplomás–alapfokú különbség pedig 515 óra/év.

³⁴ Ugyanezt mutatják az 1993 és 2010 közötti magyar időmérlegadatok.

³⁵ Erről az irodalomról az előző fejezetben számoltunk be.

hogy milyen gyorsasággal alakul át az új szülői korosztályok összetétele; emelkedik-e, és ha igen, milyen mértékben a családalapítás előtt álló fiatal nők és férfiak körében a magasabb iskolázottságúak aránya, ami szinte automatikusan *szélesíteni* fogja azoknak a táborát, akik a gyermekfejlődés mélyebb ismeretén alapuló motivációikat követve, és gyerekeik iskolai-munkaerőpiaci pályafutásának elősegítése céljából is több időt és pénzt fordítanak majd a gyermekeikre. Az előbbi tényezőről nem állnak rendelkezésre adatok, az utóbbiról azonban nemcsak hogy megbízható adatokkal rendelkezünk, de hosszú távú demográfiai trendeket is felrajzolhatunk. A KSH munkaerő-felvételének adatai lehetőséget adnak arra, hogy az 1990-es évek eleje és 2020 közötti időszak egészét jellemző hosszú távú folyamatokat bemutassuk.³⁶

Amint a 2000–2010., illetve 2020. évekhez tartozó részletes családösszetételi adatokat tartalmazó táblázatokból (*Függelék A18. és A19. táblázat*) látszik, az ezredforduló utáni évektől hatalmas változások történtek a gyermekes családok iskolázottsági összetételében. Amíg a kétezres években a legalább egy diplomás szülővel rendelkező családok részaránya az összes 0–14 éves gyermeket nevelő családon belül mindössze 22 százalék körül volt, addig 2020-ra ez az arány 40 százalékra nőtt. 2020-ban a 0–14 éves gyerekeket nevelő családok közül már minden ötödikben mindkét szülőnek diplomája volt.

Ha ezeket az összetételbeli változásokat rávetítjük³⁷ a 2000–2010 közötti évek időmérleg- és kiadási adataira – feltételezve, hogy az ezredforduló utáni évtized átlagos társadalmi különbségei a következő évtized során sem csökkentek –, akkor azt látjuk, hogy a gyermekekre való szülői ráfordítások országos összvolumene ezeknek a kedvező összetételhatásoknak köszönhetően megnőtt, ami az ország jövőbeli emberitőke-állományát – a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb tényezőjét – nagymértékben gyarapította.

A 2. ábra ezeket a jelentős változásokat az 1995 és 2020 közötti időszak huszonöt évére folytonos időben mutatja be, a 18. táblázattal összhangban kiemelten kezelve az iskolai végzettség szerint homogám kétszülős családokat.

A gyermeket nevelő diplomás házaspárok arányának szembeötlően nagymértékű növekedése 2010 és 2020 között azért következhetett be, mert az egy évtizeddel korábbi oktatáspolitikai aktívan elősegítette a felsőfokú továbbtanulást. Ez a folyamat az ezredforduló utáni első évtized végére megtört – leállt a felsőoktatási expanzió³⁸ –, amiért a nagy válság, illetve a recessziót követő költségvetési megszorítások mellett a megváltozott oktatáspolitikai prioritások egyaránt felelősek. A felsőoktatási expanzió megtorpanása azt jelenti, hogy a közeljövőben nem számíthatunk érdemleges javulásra a gyermekes családok iskolázottsági összetételében – jóllehet a fiatal diplomások számának növekedése biztosíthatná a leghatékonyabban az intenzív gyermeknevelési gyakorlat elterjedését, ami szélesebb és stabilabb alapot teremtené a közoktatás számára, és a korábbinál gyorsabb pályára állítaná az ország emberitőke-felhalmozását.

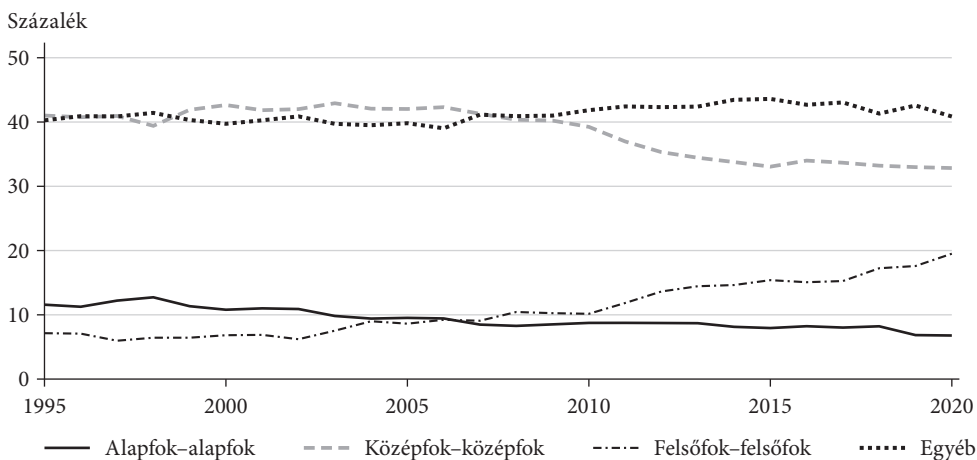
³⁶ Köszönettel tartozunk Köllő Jánosnak, aki az ehhez szükséges számításokat a munkaerő-felvétel mikroszintű állományain kérésünkre elvégezte.

³⁷ Ez a gondolat kísérlet Klevmarken–Stafford [1997] szimulációs gyakorlatával áll rokonságban.

³⁸ Lásd a *Függelék C* részét.

2. ábra

A 0–14 éves korú gyerekeket nevelő családok megoszlása a szülők iskolai végzettsége alapján kialakított csoportok szerint, 1995–2020

Minta: 0–14 éves korú gyerekeket nevelő családok, a szülők életkora 18–59 év.

Megjegyzés: az egyéb kategória magában foglalja az egyszülős családokat is.

Forrás: KSH-munkaerő-felvétel, 1995–2020.

A felsőoktatás bővülése a következő generációt érintő családi beruházási következményei révén is komoly növekedési tartalékokat rejt magában.

A felsőoktatás aligha elodázható újabb expanziójának szinkronban kell haladnia a jó minőségű óvodai és iskolai kínálat bővítésével, a közoktatás megújításával. A szűkösen rendelkezésre álló, jó minőségű képzési helyekért már ma is nagy a verseny; a felsőoktatás bővülésével, a fiatal diplomások számának emelkedésével azonban a hiány fokozódni fog: egyre több lesz a kompetens és ambiciózus szülő, aki jó iskolát keres majd a gyermekének, ami ezen szülők nevelési gyakorlatát már kisgyerekkorban versenyiszkolai előkészítővé torzíthatja. Az intenzív gyermeknevelési gyakorlatnak ezek a ma is meglévő túlhajtott formái³⁹ a családokat a megfelelő arányok megtartására, a kormányzatot pedig egy kiegyensúlyozottabb oktatáspolitikára szükségességre figyelmeztetik.

Hivatkozások

AGUIAR, M.–HURST, E. [2007]: Measuring Trends in Leisure: The Allocation of Time Over Five Decades. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 122. No. 3. 969–1006. o. <https://doi.org/10.1162/qjec.122.3.969>.

ALTINTAS, E. [2012]: *Parents' Time with Children: Micro and Macro Perspectives*. PhD thesis. Oxford University, UK.

³⁹ Az intenzív nevelési gyakorlat e túlzásba vitt, versengő formáit *Ramey–Ramey* [2010] ironikusan óvodai patkányversenynek (*rug rat race*), *Doepke–Zilibotti* [2019], [2021] pedig túlgondoskodó, helikopterszülőséggnek (*helicopter parenting*) nevezi.

- ALTINTAS, E. [2015]: Educational Differences in Fathers' Time with Children in two Parent Families: Time Diary Evidence from the United States. *Family Science*, Vol. 6. No. 1. 293–301. o. <https://doi.org/10.1080/19424620.2015.1082340>.
- ALTINTAS, E. [2016]: The Widening Education Gap in Developmental Child Care Activities in the United States, 1965–2013. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 78. No. 1. 26–42. o. <https://doi.org/10.1111/jomf.12254>.
- BECKER, G. S. [1965]: A Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal*, Vol. 75. No. 299. 493–517. o. <https://doi.org/10.2307/2228949>.
- BIANCHI, S. M. [2000]: Maternal Employment and Time with Children: Dramatic Change or Surprising Continuity? *Demography*, Vol. 37. No. 4. 401–414. o. <https://doi.org/10.1353/dem.2000.0001>.
- CANO, T. [2019]: Changes in Fathers' and Mothers' Time with Children: Spain, 2002–2010. *European Sociological Review*, Vol. 35. No. 5. 616–636. o. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz020>.
- CARNEIRO, P.–HECKMAN, J. J. [2003]: Human Capital Policy. Megjelent: *Heckman, J. J.–Krueger, A. B.–Friedman, B. M.* (szerk.): *Inequality in America: What Role for Human Capital Policies?* MIT Press, Cambridge, MA, 77–239. o.
- CHIAPPORI, P.–LEWBEL, A. [2015]: Gary Becker's a Theory of the Allocation of Time. *The Economic Journal*, Vol. 125. No. 583. 410–442. o. <https://doi.org/10.1111/econj.12157>.
- CUNHA, F.–HECKMAN, J. [2007]: The Technology of Skill Formation. *American Economic Review*, Vol. 97. No. 2. 31–47. o. <https://doi.org/10.1257/aer.97.2.31>.
- CURRIE, J.–ALMOND, D. [2011]: Human Capital Development Before Age Five. Megjelent: *Orley, A.–Card, D.* (szerk.): *Handbook of Labor Economics*, Vol. 4. Part B. Elsevier, 1315–1486. o. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0169721811024130>.
- DEL BONO, E.–FRANCESCONI, M.–KELLY, Y.–SACKER, A. [2016]: Early Maternal Time Investment and Early Child Outcomes. *The Economic Journal*, Vol. 126. No. 596. 96–135. o. <https://doi.org/10.1111/econj.12342>.
- DOEPKE, M.–ZILIBOTTI, F. [2019]: *Love, Money, and Parenting: How Economics Explains the Way We Raise Our Kids*. Princeton University Press.
- DOEPKE, M.–ZILIBOTTI, F. [2021]: Do Rising Returns to Education Justify “Helicopter” Parenting? *IZA World of Labor*, No. 487. <https://doi.org/10.15185/izawol.487>.
- DOTTI SANI, G. M.–TREAS, J. [2016]: Educational Gradients in Parents' Child-Care Time Across Countries, 1965–2012. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 78. No. 4. 1083–1096. o. <https://doi.org/10.1111/jomf.12305>.
- DUNCAN, G. J.–MURNANE, G. J. [2011]: Introduction: The American Dream, Then and Now. Megjelent: *Duncan, G. J.–Murnane, G. J.* (szerk.): *Whither Opportunity – Rising Inequality, Schools, and Children's Life Chances*. Russell Sage, New York, 3–23. o.
- DUNCAN, G. J.–HUSTON, A. C.–WEISNER, T. S. [2007]: *Higher Ground: New Hope for the Working Poor and Their Children*. Russell Sage, New York.
- ENGLAND, P.–SRIVASTAVA, A. [2013]: Educational Differences in US Parents' Time Spent in Child Care: The Role of Culture and Cross-Spouse Influence. *Social Science Research*, Vol. 42. No. 4. 971–988. o. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2013.03.003>.
- FIORINI, M.–KEANE, M. P. [2014]: How the Allocation of Children's Time Affects Cognitive and Noncognitive Development. *Journal of Labor Economics*, Vol. 32. No. 4. 787–836. o. <https://doi.org/10.1086/677232>.
- FLOOD, S.–MCMURRY, J.–SOJOURNER, A.–WISWALL, M. [2022]: Inequality in Early Care Experienced by US Children. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 36. No. 2. 199–222. o. <https://doi.org/10.1257/jep.36.2.199>.

- FRYER, R. G., JR.–LEVITT, S. D. [2004]: Understanding the Black-White Test Score Gap in the First Two Years of School. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 86. No. 2. 447–464. o. <https://doi.org/10.1162/003465304323031049>.
- FRYER, R. G., JR.–LEVITT, S. D. [2013]: Testing for Racial Differences in the Mental Ability of Young Children. *American Economic Review*, Vol. 103. No. 2. 981–1005. o. <https://doi.org/10.1257/aer.103.2.981>.
- GAUTHIER, A. H.–SMEEDING, T. M.–FURSTENBERG, F., JR. [2004]: Are Parents Investing Less Time in Children? Trends in Selected Industrialized Countries. *Population and Development Review*, Vol. 30. No. 4. 647–672. o. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2004.00036.x>.
- GRAHAM, J. W.–GREEN, C. A. [1984]: Estimating the Parameters of a Household Production Function with Joint Products. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 66. No. 2. 277–282. o. <https://doi.org/10.2307/1925828>.
- GREGG, P.–WALDFOGEL, J.–WASHBROOK, E. V. [2005]: That’s the Way the Money Goes: Expenditure Patterns as Real Incomes Rise for the Poorest Families with Children. Megjelent: *Hills, J.–Stewart, K.* (szerk.): *A More Equal Society? New Labour, Poverty, Inequality and Exclusion*. Policy Press, 251–275. o. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781861345783.003.0012>.
- GRONAU, R. [1977]: Leisure, Home Production, and Work. The Theory of the Allocation of Time Revisited. *Journal of Political Economy*, Vol. 85. No. 6. 1099–1123. o. <https://doi.org/10.1086/260629>.
- GRONAU, R. [1980]: Home Production. A Forgotten Industry. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 62. No. 3. 408–416. o. <https://doi.org/10.2307/1927108>.
- GRONAU, R. [1986]: Home Production – A Survey. Megjelent: *Ashenfelter, O.–Layard, R.* (szerk.): *Handbook of Labor Economics*. Elsevier, Vol. 1. 273–304. o. [https://doi.org/10.1016/S1573-4463No.86\)01007-6](https://doi.org/10.1016/S1573-4463No.86)01007-6).
- GURVAN, J.–HURST, E.–KEARNEY, M. [2008]: Parental Education and Parental Time with Children. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 22 No. 3. 23–46. o. <https://doi.org/10.1257/jep.22.3.23>.
- HAJDU TAMÁS–KERTESI GÁBOR [2021]: Statisztikai jelentés a gyermekegészség állapotáról Magyarországon a 21. század második évtizedében. KRTK-KTI Műhelytanulmányok, 8. sz. <https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2021/02/CERSIEWP202108-1.pdf>.
- HAJDU TAMÁS–KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2014]: Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a Tárki Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból. Megjelent: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.): *Társadalmi Riport*. Tárki, Budapest, 265–302. o.
- HARCSA ISTVÁN [2014]: A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban: a kohézió színe és fonákja. *Szociológiai Szemle*, 24. évf. 1. sz. 40–66. o.
- HART, B.–RISLEY, T. R. [1995]: *Meaningful Differences in the Everyday Experience of Young American Children*. Paul H. Brookes Publishing, Baltimore, MD.
- HART, B.–RISLEY, T. R. [2003]: The Early Catastrophe. The 30 Million Word Gap. *American Educator*, Vol. 27. No. 1. 4–9. o.
- HEATH, S. B. [1983]: *Ways with Words: Language, Life and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/cbo9780511841057>.
- HILL, C. R.–STAFFORD, F. P. [1974]: Allocation of Time to Preschool Children and Educational Opportunity. *The Journal of Human Resources*, Vol. 9. No. 3. 323–341. o. <https://doi.org/10.2307/144690>.
- HILL, C. R.–STAFFORD, F. P. [1980]: Parental Care of Children: Time Diary Estimates of Quantity, Predictability, and Variety. *The Journal of Human Resources*, Vol. 15. No. 2. 219–239. o. <https://doi.org/10.2307/145332>.

- HOFF, E. [2003]: The Specificity of Environmental Influence: Socioeconomic Status Affects Early Vocabulary Development Via Maternal Speech. *Child Development*, Vol. 74. No. 5. 1368–1378. o. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00612>.
- HOFF, E. [2006]: How Social Contexts Support and Shape Language Development. *Developmental Review*, Vol. 26. No. 1. 55–88. o. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2005.11.002>.
- HOFFERTH, S. L. [2008]: Linking Social Class to Concerted Cultivation, Natural Growth and School Readiness. Megjelent: *Booth, A.–Crouter, A. C. (szerk.): Disparities in School Readiness: How Families Contribute to Transitions into School*. Lawrence Erlbaum, New York – London, 199–205. o.
- HOFFERTH, S. L.–SANDBERG, J. F. [2001]: Changes in American Children’s Time, 1981–1997. Megjelent: *Hofferth, S. L.–Owens, T. J. (szerk.): Children at the Millennium: Where have we come from, where are we going?* *Advances in Life Course Research*, Vol. 6. 193–229. o. [https://doi.org/10.1016/s1040-2608\(01\)80011-3](https://doi.org/10.1016/s1040-2608(01)80011-3).
- HOFF-GINSBERG, E. [1991]: Mother-Child Conversation in Different Social Classes and Communicative Settings. *Child Development*, Vol. 62. No. 4. 782–796. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1991.tb01569.x>.
- HURST, E. [2010]: Comment on “Ramey and Ramey: The rug rat race”. *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, 177–184. o.
- HUTTENLOCHER, J.–VASILYEVA, M.–CYMERMAN, E.–LEVINE, S. [2002]: Language Input and Child Syntax. *Cognitive Psychology*, Vol. 45. No. 3. 337–374. o. [https://doi.org/10.1016/s0010-0285\(02\)00500-5](https://doi.org/10.1016/s0010-0285(02)00500-5).
- ISHIZUKA, P. [2019]: Social Class, Gender, and Contemporary Parenting Standards in the United States: Evidence from a National Survey Experiment. *Social Forces*, Vol. 98. No. 1. 31–58. o. <https://doi.org/10.1093/sf/soy107>.
- JÓZSA KRISZTIÁN [2004]: Az első osztályos tanulók elemi alapkészségeinek fejlettsége. Egy longitudinális kutatás első mérési pontja. *Iskolakultúra*, 14. évf. 11. sz. 3–16. o.
- JUSTER, F. T.–STAFFORD, F. P. [1991]: The Allocation of Time: Empirical Findings, Behavioral Models, and Problems of Measurement. *Journal of Economic Literature*, Vol. 29. No. 2. 471–522. o.
- KALB, G.–VAN OURS, J. C. [2014]: Reading to Young Children: A Head-Start in Life? *Economics of Education Review*, Vol. 40. 1–24. o. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2014.01.002>.
- KALIL, A.–MAYER, S. E. [2016]: Understanding the Importance of Parental Time with Children: Comment on Milkie, Nomaguchi, and Denny (2015). *Journal of Marriage and Family*, Vol. 78. No. 1. 262–265. o. <https://doi.org/10.1111/jomf.12261>.
- KALIL, A.–RYAN, R.–COREY, M. [2012]: Diverging Destinies: Maternal Education and the Developmental Gradient in Time with Children. *Demography*, Vol. 49. No. 4. 1361–1383. o. <https://doi.org/10.1007/s13524-012-0129-5>.
- KAUSHAL, N.–MAGNUSON, K.–WALDFOGEL, J. [2011]: How Is Family Income Related to Investments in Children’s Learning? Megjelent: *Greg, J. D.–Murnane, R. (szerk.): Whither Opportunity*. Russell Sage Foundation, New York, 187–206. o. <https://www.russellsage.org/>.
- KERKHOFS, M.–KOOREMAN, P. [2003]: Identification and Estimation of a Class of Household Production Models. *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 18. No. 3. 337–369. o. <https://doi.org/10.1002/jae.706>.
- KERTESI GÁBOR–KÉZDI GÁBOR [2012]: A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 7–8. sz. 798–853. o.

- KLEVMARKEN, N. A.–STAFFORD, F. P. [1997]: Time Diary Measures of Investment in Young Children. Uppsala University, Department of Economics. Working Paper, No. 8. <https://www.econstor.eu/handle/10419/82904>.
- KORNRICH, S. [2016]: Inequalities in Parental Spending on Young Children: 1972 to 2010. *AERA Open* 2. No. 2. <https://doi.org/10.1177/2332858416644180>.
- KORNRICH, S.–FURSTENBERG, F. [2013]: Investing in Children: Changes in Parental Spending on Children, 1972–2007. *Demography*, Vol. 50. No. 1. 1–23. o. <https://doi.org/10.1007/s13524-012-0146-4>.
- KSH [2001]: Az 1999/2000. évi életmód-időmérleg felvétel módszertani dokumentációja. I. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LABRIOLA, J.–SCHNEIDER, D. [2021]: Class Inequality in Parental Childcare Time: Evidence from Synthetic Couples in the ATUS. *Social Forces*, Vol. 100. No. 2. 680–705. o. <https://doi.org/10.1093/sf/soaa133>.
- LAREAU, A. [2000]: Social Class and the Daily Lives of Children: A Study from the United States. *Childhood*, Vol. 7. No. 2. 155–171. o. <https://doi.org/10.1177/0907568200007002003>.
- LAREAU, A. [2003]: *Unequal Childhoods: Class, Race, and Family Life*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, <https://doi.org/10.1525/9780520949904>.
- LAREAU, A.–WEININGER, E. [2008]: The context of school readiness: Social class difference in time use in family life. Megjelent: *Booth, A.–Crouter, A. C.* (szerk.): *Disparities in School Readiness: How Families Contribute to Transitions into School*. Taylor & Francis Group/Lawrence Erlbaum Associates, New York, 155–187. o.
- LEIBOWITZ, A. [1974]: Home Investments in Children. *Journal of Political Economy*, Vol. 82. No. 2. Part 2. 111–131. o. <https://doi.org/10.1086/260295>.
- LEIBOWITZ, A. [1975]: Education and the Allocation of Women's Time. Megjelent: *Juster, T. F.* (szerk.): *Education, Income, and Human Behavior*. NBER, 171–198. o. <https://www.nber.org/books-and-chapters/education-income-and-human-behavior/education-and-allocation-womens-time>.
- LEIBOWITZ, A. [1977]: Parental Inputs and Children's Achievement. *The Journal of Human Resources*, Vol. 12. No. 2. 242–251. o. <https://doi.org/10.2307/145387>.
- LUNDBERG, S.–POLLAKE, R. A.–STEARNS, J. [2016]: Family Inequality: Diverging Patterns in Marriage, Cohabitation, and Childbearing. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 30. No. 2. 79–102. o. <https://doi.org/10.1257/jep.30.2.79>.
- MATSUOKA, R. [2019]: Concerted Cultivation Developed in a Standardized Education System. *Social Science Research*, Vol. 77. 161–178. o. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.08.011>.
- MAYER, S. E. [1997]: *What Money Can't Buy – Family Income and Children's Life Chances*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.–London.
- MAYER, S. E.–KALIL, A.–OREPOULOS, P.–GALLEGOS, S. [2019]: Using Behavioral Insights to Increase Parental Engagement. *The Parents and Children Together Intervention*. *Journal of Human Resources*, Vol. 54. No. 4. 900–925. o. <https://doi.org/10.3368/jhr.54.4.0617.8835R>.
- MICHAEL, R. T. [1972]: The Effect of Education on Efficiency in Consumption. NBER. <https://www.nber.org/books-and-chapters/effect-education-efficiency-consumption>.
- MICHAEL, R. T.–BECKER, G. S. [1973]: On the New Theory of Consumer Behavior. *The Swedish Journal of Economics*, 75. No. 4. 378–396. o. <https://doi.org/10.2307/3439147>.
- NEUMAN, S. B. [1996]: Children Engaging in Storybook Reading: The Influence of Access to Print Resources, Opportunity, and Parental Interaction. *Early Childhood Research Quarterly*, Vol. 11. No. 4. 495–513. o. [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(96\)90019-8](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(96)90019-8).

- NEUMAN, S. B. [2006]: The Knowledge Gap: Implication for Early Childhood. Megjelent: *Dickinson, D.–Neuman, S. B.* (szerk.): Handbook of early literacy research. Vol. 2. Guilford Press, New York, 29–40. o.
- NOBLE, K. G.–MAGNUSON, K.–GENNETIAN, L. A.–DUNCAN, G. J.–YOSHIKAWA, H.–FOX, N. A.–HALPERN-MEEKIN, S. [2021]: Baby's First Years: Design of a Randomized Controlled Trial of Poverty Reduction in the United States. *Pediatrics*, Vol. 148. No. 4. e2020049702. <https://doi.org/10.1542/peds.2020-049702>.
- OSG [2011]: The Surgeon General's Call to Action to Support Breastfeeding. Publications and Reports of the Surgeon General. U.S. Department of Health and Human Services, Office of the Surgeon General, Washington, DC, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK52682/>.
- PHILLIPS, M. [2011]: Parenting, Time Use, and Disparities in Academic Outcomes. Megjelent: *Greg, J. D.–Murnane, R.* (szerk.): Whither Opportunity. Russell Sage Foundation, New York, 207–228. o.
- POLLAK, R. A.–WACHTER, M. L. [1975]: The Relevance of the Household Production Function and Its Implications for the Allocation of Time. *Journal of Political Economy*, Vol. 83. No. 2. 255–278. o. <https://doi.org/10.1086/260322>.
- PRICE, J.–KALIL, A. [2019]: The Effect of Mother–Child Reading Time on Children's Reading Skills: Evidence From Natural Within-Family Variation. *Child Development*, Vol. 90. No. 6. e688–702. o. <https://doi.org/10.1111/cdev.13137>.
- RAIKES, H.–PAN, B. A.–LUZE, G.–TAMIS-LEMONDA, C. S.–BROOKS-GUNN, J.–CONSTANTINE, J.–TARULLO, L. B.–RAIKES, H. A.–RODRIGUEZ, E. T. [2006]: Mother–Child Bookreading in Low-Income Families: Correlates and Outcomes During the First Three Years of Life. *Child Development*, Vol. 77. No. 4. 924–953. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00911.x>.
- RAMEY, G.–RAMEY, V. A. [2010]: The Rug Rat Race. *Brookings Papers on Economic Activity*, 129–199. o. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2010/03/2010a_bpea_ramey.pdf.
- RAMEY, V. A. [2009]: Time Spent in Home Production in the Twentieth-Century United States: New Estimates from Old Data. *The Journal of Economic History*, Vol. 69. No. 1. 1–47. o. <https://doi.org/10.1017/S0022050709000333>.
- RÉGER ZITA [1995]: Cigány gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei. *Iskolakultúra*, 5. évf. 24. sz. 102–106. o.
- SAYER, L.–BIANCHI, S. M.–ROBINSON, J. P. [2004]: Are Parents Investing Less in Children? Trends in Mothers' and Fathers' Time with Children. *American Journal of Sociology*, Vol. 110. No. 1. 1–43. o. <https://doi.org/10.1086/386270>.
- SCHNEIDER, D.–HASTINGS, O. P.–LABRIOLA, J. [2018]: Income Inequality and Class Divides in Parental Investments. *American Sociological Review*, Vol. 83. No. 3. 475–507. o. <https://doi.org/10.1177/0003122418772034>.
- SULLIVAN, O. [2010]: Changing Differences by Educational Attainment in Fathers' Domestic Labour and Child Care. *Sociology*, Vol. 44. No. 4. 716–733. o. <https://doi.org/10.1177/0038038510369351>.
- VILLENA-ROLDAN, B.–RIOS-AGUILAR, C. [2012]: Causal Effects of Maternal Time-Investment on Children's Cognitive Outcomes. Center for Applied Economics, Working Paper, No. 285. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2255809>.
- YEUNG, W. J.–SANDBERG, J. F.–DAVIS-KEAN, P. E.–HOFFERTH, S. L. [2001]: Children's Time with Fathers in Intact Families. *Journal of Marriage and Family*, Vol. 63. No. 1. 136–514. o. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00136.x>.